

SULTAN II. MAHMUD'UN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ*

Ali AKYILDIZ**

ÖZET

Sultan II. Mahmud'un hastalığı, ölümünün hemen ardından tartışılmaya başlandı. Padişahın hekimleri Avrupa kamuoyunda birbirlerini suçladılar ve tedavi sürecinde kendilerinin suçsuz olduğunu ispattlamaya çalıştılar. Tartışmada suçlanan taraflardan birisi olan Hekimbaşı Abdülhak Molla"ın görüşleri bugüne kadar bilinmiyordu. Burada tam metnini yayımladığımız Hekimbaşının raporuyla birlikte Padişahın hastalığı ve ölümü ile ilgili tarafların görüşleri eksiksiz olarak ortaya çıktı. Bu makalede, tarafların iddiaları, yerli ve yabancı arşiv malzemesinin ışığında değerlendirilip Padişahın hastalığı ve ölümü üzerindeki spekülasyonlar gerçekçi bir temele oturtulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler

II. Mahmud'un hastalığı, Abdülhak Molla, Tanzimat, akciğer veremi, delirium tremens, içki, cülûs

II. Mahmud dönemi hakkında bazı tespitler

---

* Metni baştan sona okuyan ve değerli tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Kemal Beydilli ile Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na teşekkür ederim.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Sultan II. Mahmud'un saltanatı hayli sorunlu ve kanlı bir ortamda başladı. Nitekim III. Selim'in tahttan indirilmesi, IV. Mustafa'nın cülûsu ve Alemdar Mustafa Paşanın İstanbul'a gelerek III. Selim'in öldürüldüğüne şahit olup şehzade Mahmud'u tahta çıkarması, mahallî ileri gelenler olan âyânın İstanbul'a davet edilerek Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere onlarla Sened-i İttifak¹ denilen anlaşmanın imzalanması, ardından yeniçerilerin isyan çıkararak Alemdar'ı öldürmeleri, kısa bir süre içinde yaşadığı çok kanlı ve yoğun olaylardı. Tahta çıktığı esnada Sırbistan'da Kara Yorgi isyanı hüküm sürdüğü gibi, Rusya ile de savaş hali mevcuttu. Bunların yanında Anadolu ve Rumeli'deki âyânın merkeze karşı olan isyankâr tavırları, Arabistan yarımadasında gittikçe büyüyen bir sorun hâlini alan Vehhabî hareketi, Tepedelenli Ali Paşa olayı, Yunan isyanı, Rusya ile savaş ve Yunanistan'ın bağımsızlığı, Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı, Rusya ile yapılan Hünkâr İskeleyi Anlaşması ve Fransa'nın Cezayir'i işgali, II. Mahmud döneminin diğer önemli siyasî sorunlarıdır.

II. Mahmud'un yaklaşık 31 yıl süren bu sorunlu saltanatı, günümüze kadar yeterince ele alınmadığı gibi, bu dönemde gerçekleştirilen reformlar da, anlaşılmasız bir biçimde Tanzimat reformlarının gölgesinde kaldı. Oysa, gerçekçi bir değerlendirme yapıldığında, Tanzimat reformlarının, bu dönemdeki radikal dönüşüm yanında hiç mesabesinde olduğu görülür. Zira II. Mahmud, klâsik dönem diye adlandırılan devrin hemen bütün müesseselerini, yönetim zihniyetiyle birlikte tasfiye etti. Bu operasyona girişmeden önce, kendisine muhalefet edebilecek unsurlar olan âyân, ulemâ ve yeniçerileri etkisiz hale getirdi. Önce âyânın siyasî ve askerî gücünü kırdı, ardından 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldırdı. Aynı yıl, Evkaf-ı Hümayun Nezaretini kurup, vakıfları yavaş yavaş bu çatı altında merkezîleştirerek muhalefet sacayağının üçüncüsü olan ulemâyı biraz daha devlete bağladı. Reformların önündeki engelleri ortadan kaldırma sürecinin 1830'ların başlarına kadar sürdüğü söylenebilir. II. Mahmud, bundan sonra ciddî bir reform programını uygulamaya koydu ve en önemli reformlarını 1830'lu yılların ikinci yarısında gerçekleştirdi.

¹ Sened-i İttifak'ın tam metni için bkz. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1998, s. 209-222.

Bu reformları ismen sıralamak bile yapılanların önemi ve büyüklüğü hakkında bir fikir verir. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra, yerine kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye'nin asker potansiyelini belirlemek için 1831'de ilk nüfus sayımını ve ardından ülkenin vergi imkânlarını tespit etmek üzere de emlâk yazımını gerçekleştirdi. Aynı yıl, İstanbul'da çıkan ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayii* yayımlandı. 1834'ten itibaren Avrupa'nın büyük devletlerinin başkentlerinde yeniden daimî elçilikler kurdu. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik olarak ve ülke genelinde uygulanmak üzere karantina usûlünü kabul etti. Modern posta sistemi için girişimlerde bulundu ve Üsküdar'dan İzmit'e bir posta yolu yaptırdı. Pasaport usûlünü getirdi. Değişik alanlarda uzman yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderdi. Tıbbiye ve Harbiye mekteplerini açtı.

Müesseselerde uzmanlaşma gereğinin farkına vararak 1836'da Reisülküttaplığı Hariciye, Sadaret Kethüdalığını Umur-i Mülkiyye ve Çavuşbaşılığı da Divan-ı Deâvi Nezaretlerine dönüştürdü. Bu düzenlemeye uygun olarak hariciye ve dahiliye memurlarını birbirinden ayırdı ve görev alanlarını belirledi. Maliyedeki çoklu hazine sistemine son vererek gelir ve giderleri tek elden yönetmek üzere Maliye Nezaretini kurdu. Ayrıca devlet memurlarına düzenli maaşlar bağlayarak hediye almalarını yasakladı. Memurların korkulu rüyası olan müsâdereyi kaldırdı. Devlet memurlarının bir yıllığına nöbetleşe göreve atanması geleneği olan tevcihat usulünü kaldırarak gerektiğinde tayin ve azil esasını getirdi. Avrupa devletlerinde olduğu gibi, ülkede tarım, ticaret ve sanayiinin geliştirilmesine yönelik teorik ve pratik çalışmalarda bulunmak üzere Ticaret Nezaretini kurdu. Ayrıca Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Meclis-i Umûr-i Nâfia ve Meclis-i Karantina gibi daimî danışma kurulları oluşturarak, kararların daha fazla insanın oyuna başvurulması için ortam hazırladı. Bütün bu bürokratik değişikliklerden sonra görevlerinin bir kısmı yeni kurumlar tarafından üstlenilen sadaret müessesesinin statüsünü yeniden düzenledi ve Sadareti Başvekâlete dönüştürdü. Böylece padişahın mutlak vekillikinden, vekillere başkanlık eden sembolik bir makam konumuna indirdi ve müstakil bir memuriyet olma vasfına son verdi. Başvekillik duruma göre nâzırlardan birisine ilâve memuriyet olarak verilecekti.

1834'te yaptığı bir düzenleme ile dört sınıf mülkî rütbe ve bu rütbelere mahsus nişan, resmî elbise ve kılıçlar ihdas etti. Reform sürecinde eğitimin rolünü iyi kavrayan Padişah, ilk öğretimi mecburî hale getirdiyse de bu konuda fazla başarılı olmadı. Devlete daha bilgili memurlar yetiştirmek amacıyla ilk defa olmak üzere orta dereceli okul seviyesinde eğitim veren Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye isimli iki okul açtı. Bu okulların işleriyle ilgilenmek üzere Mekâtib-i Rüşdiye Nezaretini kurdu².

II. Mahmud, görüldüğü gibi, klâsik Osmanlı sistemini tamamen dönüştürdü. Tanzimat döneminde yapılanlar ise, onun gerçekleştirdiği reformların ayrıntılarıyla ilgilidir. Dolayısıyla eğer bir Tanzimat döneminden söz edilmesi gerekiyorsa, bunun başlangıcı 3 Kasım 1839 değil, II. Mahmud dönemidir. Çünkü II. Mahmud, sadece yukarıda sıralanan reformları gerçekleştirmekle kalmadı, bu büyük projenin adını dahi “Tanzimat” olarak koydu. Meclis-i Vâlâ'nın kuruluş amacının tespit edildiği belgelerde geçen “*Tanzimat-ı Hayriyye* ve umûr-i câriyye”yi görüşmek, “*Tanzimat-ı Hayriyyenin* müzâkeresine bed ve mübâşeret” etmek, “gerek mesâlih-i câriyye ve gerek *Tanzimat-ı mülkiyyeye* dâir... mevâdd-ı nâzike âzâ-yı mecâlis-i mezkûre [Meclis-i Vâlâ ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî] beyenlerinde bi'l-etraf müzâkere ve müşâvere olunması”³ gibi ifadeler, bu gerçeği hiçbir şüpheye mahal bırakmadan açıkça gözler önüne sermektedir. Yani, Tanzimat'ı görüşmek ve esaslarını tespit etmek amacıyla Meclis-i Vâlâ'yı kuran II. Mahmud, yapacağı reformların adını da *Tanzimat* olarak belirledi. Belgelerde geçen söz konusu ifadeler Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilânından yaklaşık bir buçuk sene öncesine aittir. Bu gerçeklerden hareketle, Tanzimat hareketini ve Gülhane Hatt-ı Hümayunununu Mustafa Reşid Paşaya mal eden yerleşmiş kalıplar ve kolaycı açıklamalar vakit geçirilmeksizin tashih edilmelidir.

Hastalığı

a. İddialar

² Bu reformlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993.

³ A. Akyıldız, *Aym eser*, s. 189, 192.

II. Mahmud bütün bu reformları gerçekleştirdikten sonra Tanzimat fermanını ilân edemeden hayata veda etti. İşte bu makalede, hekimlerinin ileri sürdükleri iddialar ve yaptıkları açıklamalar karşılaştırılarak II. Mahmud'un hastalığının ayrıntıları, hastalık süreci, ölümü ve ölümünden sonra yeni Padişahın devlet yönetimini ele alışına kadar geçen olaylar incelenecektir. Bu başlık altında ise Padişahın hekimlerinin hastalık hakkındaki düşünce, iddia ve tespitleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Padişahın hastalığı, ölümünden itibaren, özellikle onu tedavi eden hekimler arasında büyük bir tartışmaya neden olur. Tartışma, Ed. de Cadalvene ile E. Barrault'un beraberce yazdıkları *Deux Annees de l'Histoire d'Orient 1839-1840* (Doğu'da İki Sene 1839-1840) başlıklı kitapta, II. Mahmud'un hastalığı hakkında bir takım iddialar ileri sürmeleri ve bazı hekimleri suçlamaları üzerine başladı. Kitapta suçlanan hekimlerden J. W. Mac Carthy ile Konstantin Kara Todori bu iddialara cevap vermekte gecikmediler ve konuyla ilgili görüşlerini içeren *Relation Officielle de la Maladie et de la Mort du Sultan Mahmud II* (Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü) isimli risaleyi 1841'de Paris'te yayımladılar. Yine Padişahın hekimlerinden olan ve taraflarca fazla eleştirilmeyen Avusturyalı doktor Neuner'in bu konudaki düşünce ve tespitlerini, yine Avusturyalı bir hekim olan K. A. Bernard'ın Neuner'e dayanarak Avusturya hükümetine gönderdiği üç rapordan öğreniyoruz. Tarafların sonuncusu ise, Hekimbaşı Abdülhak Molla'dır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Hekimbaşının II. Mahmud'un hastalığının seyrine dair *Rûznâme* isimli bir eser yazdığını ve bunun Abdülhak Efendinin vârislerinde olduğunu bildirmektedir. Abdülhak Molla'nın, *Rûznâme*yi, Mac Carthy ile Kara Todori'nin risalesinde ileri sürülen düşüncelere cevap niteliğinde yazdığı iddia edilir⁴. Ancak bu eser bugüne kadar ortaya çıkarılamadı.

⁴ Arslan Terzioğlu, "II. Mahmud'un Son Hastalığı ile İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839'da Açılışı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 83 (Kasım 1990), s. 38. Bu makalenin söz konusu raporların Almanca suretleriyle birlikte başka bir yayını için bkz. Arslan Terzioğlu, "Sultan II. Mahmud'un Son Hastalığı ile İlgili Dr. K. A. Bernard'ın Viyana'ya Gönderdiği Raporlar ve Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 17 Şubat 1839'da Açıldığına Dair Diğer Belgeler", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 5-9 Eylül 1990, Ankara 1994, IV, 1579-1597. Biz bu makalede *Tarih ve Toplum*'da yayımlanan nüshayı kullandık.

Hastalıkla ilgili tartışma, Ed. de Cadalvene ile E. Barrault'un eseriyle başladığından, öncelikle bu iki yazarın ortaya attığı iddialar ele alınacaktır. İddialarına göre, II. Mahmud hayatının son iki yılına kadar sadece iki kere tıbbî konsültasyona ihtiyaç duyar: bunlardan birisi 1828'de ağır bir nezle geçirmesi ve diğeri de 1837'de *lumbago* (bel ağrısı) hastalığı yüzünden kendisine sülük yapıştırılmasıydı. İddiaya göre Padişah yeniceşiriliğin kaldırılmasından sonra kendisini şaraba verir; zamanla bu bir alışkanlık haline alır ve ölümüne kadar yaklaşık on yıl sürer. Her akşam içen Padişah, ömrünün son yılında güçsüzlük, mide ağrısı, uykusuzluk ve sinirsel yorgunluktan şikâyet eder. 1839 kışından itibaren bunlara öksürük de eklenir. 8 Mart 1839'da ciddi bir öksürük nöbeti gelir ve Konstantin Kara Todori çağrılır. Kara Todori Padişahın bir şeyi olmadığını ve nezle geçirdiğini bildirir. Şikâyetlerin devam etmesi üzerine Dr. Neuner Avusturya'dan getirilir. Bu esnada kanlı basur olduğu tesadüfen fark edilirse de, Padişah bunu inkâr eder. Tedirgin olan Kara Todori diğer hekimlerin de katılacağı bir konsültasyon ister. Çevresindekiler hastalığın gerçek mahiyetini Padişah'tan gizlerler. Hastalığını kabul etmeyen Padişahı, ancak, iddia sahiplerinin deyimiyle "sadece adıyla doktor olan" ve Padişah üzerinde etkisi bulunan, Abdülhak Molla ikna edebilirdi. Hastalığın inatçı bir zatürre olduğu fikrini ileri süren Rum doktorlar, bunun iyileşmesi için keten tohumunu kaynatıp suyunu Padişaha içirirler. Ardından Nisan ayında Padişaha süt vermeye başlarlar. Bu son iki ilâç hastanın sindirim sistemini bozar ve bir süre sonra bu tedavi terk edilir.

İçkiye alışkın olan vücudun ihtiyacını birden bire kesmenin doğru olmadığı kanaatinde olan Abdülhak Molla ise, içkinin düşük dozlarda Padişaha verilmesi fikrini savunur. Rum doktorlar bu tedavi yöntemine karşı olmalarına rağmen, uygulanmasına ses çıkarmazlar. Abdülhak Molla ile "yarı doktor olan Rum hekimler" in tedavileri neticesinde Nisan ayı sonuna doğru hasta gittikçe daha da ağırlaşır. Aşırı zayıflamanın yanında, davranış, zevk ve alışkanlıkları da değişmeye başlar. Sevdiği yemekleri ve hatta içkiyi bile reddeder. Sık sık hayale dalar, bazen de uzun süre bir noktaya bakabilir. Zaman zaman yerinde duramayacak derecede hareketli olur ve konudan konuya atlayarak konuşur. Hatta

önemli bir hükümet toplantısının olduğu gün atla gezintiye çıkar. Ayrıca Padişah'ta fikir bulanıklığı mevcuttur⁵.

Bu arada Padişahın ciğer zafiyeti ve hepatit olduğu söylentileri yayılır. Aşırı halsizlik zaman zaman yükselen moralini bozar. Öte yandan 11 gün devam eden kanlı basur da kan kaybetmesine ve kendisini güçsüz hissetmesine neden olur. 14 Hazirandaki konsültasyona Dr. Neuner de katılır. Ciddi bir tedirginlik içinde olan Padişahın nabzı zayıf ve dili sarı pasla kaplıdır. Ayrıca iştahsızlık, sindirim sisteminde ve bağırsaklarda bozukluk ve kabızlık mevcuttur. Dr. Neuner hastaya üçüncü aşama *phthisis tuberculosa* (akciğer veremi) teşhisi koyar. Ona göre kısa bir ömrü kalan hastaya yumuşatıcı (mucilageux) ve sakinleştirici verilebilirdi. Hekimbaşının isteği üzerine Padişah temiz havası olan Çamlıca'ya götürülür. 16 Hazirandaki konsültasyona Mac Carthy ve Ansaldi de katılır. Bu hekimler ciğerlerin Dr. Neuner'in tahmin ettiği gibi çok kötü olmadığını belirtir. 21 Haziranda hasta fenalaşır. Bu duruma ve etrafındakilerin karşı çıkmalarına rağmen, Cuma Selâmlığına katılmak ister. Karşı çıkmak isteyenleri azarlar ve bu vesileyle tüm gücünü kullandığı için olduğu yere yığılır. Bu durumda bile Selâmlık için Üsküdar'daki Valide Camiine gider. Güçsüzlüğü artınca kendine dikkat etmeye başlar. 23 Haziranda beşinci konsültasyon yapılır. Padişahın gerginliği artınca nefesi iyi olan bir hoca saraya getirilir⁶. Öte yandan kardeşi için endişelenen Esmâ Sultan da, güvendiği bir doktor olan Millingen'i saraya gönderir. 27 Haziranda Millingen'in de katıldığı altıncı konsültasyon yapılır. Padişah çok hasta bir durumda olmasına rağmen devlet işlerine ait yazıları kendisi okumak ve yazdırmak ister. Ancak verdiği cevaplar pek de sağlıklı değildir. Diğer doktorlar yakın bir odada bekletilirken Millingen Padişahın odasına alınır. Dudakları kuru olan hastanın dilinin kenarları kırmızı olup ortaya doğru gittikçe sararan bir pas tabakası mevcuttu. Dişlerinin üzeri de kurum gibi kara bir tabaka ile kaplıydı. Yüzünde sarhoşluğun izleri olan Padişah sorulara boş bakışlarla karşılık verir.

⁵ E. de Cadalvene, E. Barrault, *Deux Anees de l'Histoire D'Orient, 1839-1840*, Paris 1840, I, 287-296. Bu Fransızca eserin ilgili kısımlarını tercüme eden Doç. Dr. Emel Kefeli'ye teşekkür ederim.

⁶ Bu konu Batı basınına da yansımıştı (*The Times*, 11 Temmuz 1839, s. 5).

Her geçen saat durumu daha da kötüleşir ve Perşembeyi Cumaya bağlayan gece çok sıkıntı çeker. 28 Haziran Cuma günü sabah sekize doğru bir an Padişahın öldüğü zannedilir. İnleme ve çığlıkları yan odalardan da duyulduğundan Harem halkı Beylerbeyi köşküne götürülür. Cumanın kılınabilmesi için köşkün bahçesinde üç gün içerisinde cami yapılır. Burada ve İstanbul'daki diğer camilerde Padişaha dualar edilir. Millingen tekrar çağırılır. Ona göre alkollü içecekleri fazla kullanmaktan kaynaklanan ve zihni melekeleri teşevvüşe uğratan bir hastalık olan *delirium tremens* veya *erethismus ebriosoruma* yakalanmış olan Padişah için yapacak fazla bir şey yoktur. Bu durumda yapılacak tek şey hastanın acılarını hafifletmektir. Bu yüzden iki ons suya iki ölçü kedi otu (valeriane) ve altmış damla afyonlu sıvı (laudanum) konularak kaynatılan sıvıdan her yarım saatte bir Padişaha verilmesini tavsiye eder. Bu sıvının yarısını içen ve beş gündür gözüne uyku girmeyen Padişah rahatlar ve derin bir uykuya dalar. Üç saat sonra uyanan Padişah kendini iyi hisseder. Yaklaşık bir saat kadar oturur, iki tane sigara içer ve yemek yer. Bu ani değişiklik sevince neden olur, yirmi bir tane kurban kesilir ve akşam havai fişeklerle bu haber halka duyurulur. Hastaya o gece ilâç yerine, ıhlamur, portakal çiçeği ve otuz damla *laudanum*dan oluşan bir karışım iki kere verilir. Ateş azalır ve nabızı biraz daha düzene girer. Padişahın isteği üzerine kendisine biraz müşil verilirse de, bu etkili olmaz. Havai fişekler Cumartesi gecesi de devam eder. 30 Haziran Pazar sabahı ilaçların etkisi azalır ve hasta güç kaybetmeye başlar. Bunun üzerine Millingen, Rıza Beye Padişahın yirmi dört saat daha yaşamasının mucize olduğunu; Hüsrev ile Halil Paşalara da Padişahın ölümü üzerine çıkması muhtemel karışıklıklar için bazı önlemler alınması gerekiyorsa bunun zamanının geldiğini, söyler⁷. Barrault ile Cadalvene'in iddia ve açıklamaları özetle böyle.

Mac Carthy ve Kara Todori ise, eserlerini, söz konusu yazarların Padişahın hatırasına yaptıkları saygısızlığı temizlemek amacıyla yazdıklarını belirterek kitaba başlıyorlar. Eleştirilerinin temelinde, *delirium tremens* teşhisi yer alır. Mac Carthy ve Kara Todori, iddia sahiplerinin kendi eserleri ile Padişahın yaptığı reformları delil göstererek bu teşhise

⁷ E. de Cadalvene, E. Barrault, *Aynı eser*, I, 306-316.

karşı çıkarlar. Zira Cadalvene ve Barrault eserlerinin ikinci cildinde (s. 62) Padişahın çok iyi bir hattat olduğunu belirtirler. Oysa söz konusu hastalığa yakalananlar, elleri titreyeceğinden hat sanatıyla uğraşamazlar. Dolayısıyla bu tespitleri ile *delirium tremens* teşhisi çelişmektedir. Öte yandan diğer bir önemli argümanları da Padişahın yaptığı reformlardı. Çünkü yukarıda da ismen zikredilen bu kadar önemli reformları yapan bir Padişahın zihnî melekeleri hastalıklı olamazdı⁸. Mac Carthy ve Kara Todori'nin bildirdiğine göre, Padişah herkesçe bilinen müzmin bir damla hastalığı (goutteuse) ile mustarıpti. Ayrıca 1835'te keskin bir romatizma geçirir ve bu hastalığı kendileri tedavi ederler. Diğer bir rahatsızlığı da Padişahın sağ omuzu üzerine yatamamasıydı.

Tartışmaya konu olan hastalıkta ise, Padişahta iştahsızlık, bulantı, kusma ve öksürük mevcuttu. Padişah ayrıca basurdan da muztarıpti. Kara Todori hastaya sülük tedavisi uygular. Padişah, hekimlerin dinlenmesi yolunda kendisine yaptığı tavsiyelere uymaz ve hastalığını kabullenmez. Bu ise hekimlerin elini kolunu bağlar. 16 Haziranda Bahçeköydeki su bentlerine giden Padişah birkaç kere bayılır. Ertesi günü Mac Carthy, Etienne Kara Todori (Konstantin Kara Todori'nin amcası) ve Mahmud Efendi Padişaha konsültasyon yaparlar. Konsültasyonda Padişahın zihnî melekelerinin yerinde ve kabinenin işleriyle meşgul olduğu görülür. 21 Haziranda, ölümünden önceki Cuma günü Selâmlık törenine katılmaması ve ibadetini odasında yapması yolunda kendisine yapılan uyarıları dikkate almaz. Padişah, “sizinle aynı kanaat-teyim. Allah ne câmi ve ne de kilise ister, O daha çok tövbekâr ve saf bir kalbin duasını kabul eder. Ancak halkım çok fanatiktir, hiç olmazsa haf-

---

⁸ J. W. Mac Carthy ve Constantin Caratheodory, *Relation Officielle de la Maladie et de la Mort du Sultan Mahmud II*, Paris 1841, s. 7-18. Bu risaleyi tanıtan ve II. Mahmud'un ölümüyle ilgili tartışmayı özetleyen bir yazı için bkz. Metine Belger, “Mahmud II'nin Ölümü Hakkında Mütalealar”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, Sayı 10 (1938), s. 68-71. Söz konusu iki tabibin yazdığı eser Fransızca olduğu için Kara Todori'nin ismi Fransızca imlâya göre yazılmış, ancak gerek Osmanlı uyruklu ve gerekse mâruf bir şahsiyet olması hasebiyle metin içerisinde Türkçe'deki kullanımı tercih ettik.

tada bir kere kendilerine görünmem lâzım” diyerek bu uyarılara kulak asmaz⁹.

Son muayenelerde hastanın sindirim sıkıntısı çektiği görülür. 23 Hazirandaki konsültasyonda hastalığın hızlı ilerlediği ve Padişahın az bir ömrünün kaldığı teşhis edilir. Bu durum sarayı teyakkuza geçirir. 25 Haziranda başka bir konsültasyon daha yapılır. 27 Haziran tarihli konsültasyona Mösyö Millingen isimli bir cerrah da katılır. Padişahın doktorları ellerindeki tüm verileri, teşhis ve tedavi yöntemlerine ilişkin bilgileri kendisine verirler. Millingen, yanında Neuner ve Mac Carthy ile birlikte hastanın yanına girer (Cadalvene, Millingen'in tek başına hastayı muayene ettiğini ifade eder). Millingen, uzun bir muayeneden sonra, hastanın kendisine anlatıldığı kadar tehlikeli ve kötü bir durumda olmadığını, hastalığın basit bir karaciğer yanması ve mide ağrısı olduğunu ve uygulanacak hafif bir perhiz ile birkaç günde iyileşebileceğini ifade eder. İlâç olarak da bir mide gevşetici ile mide ve karaciğer bölgesine uygulanmak üzere keten tohumu lapası yazar. Bu açıklamalar sarayda sevinç yaratır. Bunun üzerine Kara Todori'nin dışındaki tüm hekimler 29 Haziran Cumartesi günü tekrar toplanmak kaydıyla evlerine gönderilir. Millingen bir anda sarayın gözbebeği ve Padişahın kurtarıcısı olur. Ertesi gün tekrar gelmesi kendisinden rica edilir.

28 Haziran Cuma gecesi hastanın çarpıntısı şiddetlenir ve rahatsızlığı artar. Kara Todori, sultanın yüzünün bembeyaz, dilinin kömür gibi siyah, içte ateş olduğu halde derisinin soğuk olduğunu gözlemler ve Mâbeyncilere haber verir. Millingen tekrar çağrılır. Millingen, hastanın *delirium tremens* olduğunu ve kendisine bir miktar afyon verilmesi gerektiğini söyler. Böylece basit bir mide ve karaciğer rahatsızlığı olarak teşhis ettiği hastalık, bir gece içerisinde *delirium tremens* olur. Bacaklara uygulanmak üzere iki yakı ve dahilî olarak kullanılmak üzere de *laudanum* tavsiye eder. Hasta afyonlu sıvıyı içtikten sonra derin bir uykuya dalar. Hastanın uykudan tamamen iyileşmiş olarak kalkacağını belirten Millingen, daha da ileri giderek hekimlerin evlerine gönderilmesini önerir. Saraydaki hüznün bir anda neşeye dönüşür. Dört bir yana müjdeciler

---

⁹ J. W. Mac Carthy ve C. Caratheodory, *Aynı eser*, s. 19-28. Bu risalenin ilgili kısımlarını tercüme eden Dr. Ahmet Kavas ile Dr. Barış Doğan'a teşekkür ederim.

salınır, Millingen'e hediyeler ve tebrik mektupları yağar. 29 Haziran Cumartesi sabahı Mösyö Millingen ve Kara Todori hastayı ziyaret eder. Kara Todori yakıları pansuman etmek isteyince Padişahın canı yanar ve “Konstantin canımı acıtıyorsun” der. Bu, *delirium tremens* teşhisi konulan bir hastanın ölümünden 48 saat evvel verdiği bir tepkidir. Yani Padişah insanları tanımakta ve onlara isimleriyle hitap etmektedir. O günden sonra Padişahı hiçbir doktor muayene etmez. Son dakikalara kadar Millingen'in tavsiye ettiği afyonlu su dozu arttırılarak Padişaha verilir. Millingen, hastanın düzeleceğini Mâbeyncilere garanti etmeyi sürdürür. Ancak 1 Temmuz Pazartesi sabahı saraya geldiğinde fazla bir hareketlilik görmez. İmamın sesine eşlik eden hüznü ağılama sesleri duyar: Sultan Mahmud artık yoktur¹⁰.

Kara Todori ve Mac Carthy'nin bildirdiğine göre son dört gününde Padişahta, yüzde kırmızılık, vücutta yoğun ateş, hızlı nabız (dakikada 140 nabız atışı), baş ağrısı, karaciğer ve karın bölgesinde şiddetli ağrı, kanlı öksürük, basura bağlı akıntı, kirli ve kanlı idrar ve ışıktan korkma gibi hastalık belirtileri mevcuttu. Hastada sayıklama ve ellerinde titreme görülmez. Kara Todori ve Mac Carthy, bu verilerle *delirium tremens* belirtilerini bir tablo halinde karşılaştırarak Padişahın *delirium tremens* olmadığı sonucuna varırlar¹¹. Ayrıca risalenin başından sonuna kadar Doktor yerine, ısrarla *Mösyö (Bay)* diye niteledikleri Millingen'in, birinci teşhiste şaşırması olabileceğini, ancak ikinci teşhiste kesinlikle suçlu olduğunu vurgularlar¹².

Kara Todori ve Mac Carthy, birkaç yıldan beri Padişahın hekimi olmalarına rağmen, kendilerinin hastalık konusundaki rollerinin seyircilikten öteye gitmediğini ve ikinci planda bırakıldıklarını belirtirler. Eleştirilerinden Hekimbaşı Abdülhak Molla ile Dr. Neuner de nasibini alırlar. İddialarına göre, eğer Hekimbaşına sundukları öneriler günü gününe yerine getirilmiş olsaydı, en azından hastalığın ilerlemesi durdurulabilirdi. Öte yandan, Neuner'in de, ağızdan kan gelmesi ve mide bulantısı gibi patolojik bulgulardan hareketle üçüncü derecede akciğer ve-

¹⁰ J. W. Mac Carthy ve C. Caratheodory, *Aynı eser*, s. 28-36.

¹¹ J. W. Mac Carthy ve C. Caratheodory, *Aynı eser*, s. 51.

¹² J. W. Mac Carthy ve C. Caratheodory, *Aynı eser*, s. 46.

remi (*phthisis tuberculosa*) teşhisi koyduğu ve bu teşhisin yetersiz olduğu kanaatindeydiler¹³. J. W. Mac Carthy ve K. Kara Todori'nin düşünceleri de bu merkezdedir.

Tarafların üçüncüsü olan Dr. Neuner'in Padişahın hastalığı hakkındaki değerlendirme ve tespitlerini ise Dr. Bernard'ın Avusturya hükümetine gönderdiği üç rapordan öğreniyoruz. Raporlardan birincisi 19 Haziran tarihlidir. Rapor, bir önceki konsültasyonda alınan kararların hilâfına Hekimbaşının kendi yetkilerini kullanarak Padişahı aromatik bitkilerle tedaviye çalıştığı; bunun hastanın sağlığını bozduğu; Padişahın eskisi gibi şarap içmeye devam ettiği; çevresindekilerin, hastalığa kötü gelen bu tip alışkanlıklardan vazgeçmesi ve verilen perhize uyması gerektiğini kendisine söylemediği tespitleriyle başlar. 18 Haziranda saat 10'da yapılan konsültasyona saray hekimleri, Hekimbaşı Abdülhak Molla, Mac Carthy, Neuner, Konstantin Kara Todori, Stefanaki ve Mahmud Efendi katılır. Yüksek ateş, rahatsız edici derecede öksürük, öksürüğe bağlı uykusuzluk, halsizlik ve zayıflık, hastada görülen belirtilerdi. Dr. Neuner'e göre hastalık ikinci evredeki veremdi. Ancak verilen perhize uyması durumunda Padişahın durumundan ümitsiz değildi. Hastaya, öksürüğü hafifletmek için taravacum [salyangozun yabanî hindiba (löwenzahn) ile kaynatılmasından elde edilen bir ilâç], myosciac [ban otu (bilsenkraut) ekstresini havi hap], bitkisel perhiz ve ateşi düşürmek için de Viyana'dan getirtilecek maden suyu tavsiye etti. Bu duruma rağmen Padişahın neşesi yerindeydi.

İkinci rapor 22 Haziran tarihlidir. 21 Haziran Cuma günü saat 11'de yapılan dokuzuncu konsültasyona da aynı hekimler katılır. Geçen üç gün içerisinde Padişahın durumu fazla bir değişiklik göstermez. Hastalık belirtileri, iştahsızlık, kusma, şiddetli ve kanlı balgamlı öksürük, buna bağlı uykusuzluk, kabızlık, yüksek nabız (dakikada 120), yüksek ateş, ağız acılığı, dilde mercimek büyüklüğünde beyaz kabarcıklar ve idrarda kızılıktı. Padişah bu duruma ve hekimlerle çevresindekilerin tüm ısrarlarına rağmen, "halkım çok fanatiktir" diyerek Cuma Selâmlığına Üsküdar Câmiine gitmekten alıkonulamaz.

---

¹³ J. W. Mac Carthy ve C. Caratheodory, *Aym eser*, s. 38, 42.

28 Temmuz tarihli üçüncü rapor, Dr. Bernard'ın Padişahın ölümünden sonra hastalık hakkında Hekimbaşı Abdülhak Molla ile yaptığı görüşmede konuşulan değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. Hekimbashının ifadesine göre Sultan II. Mahmud bilinenden daha önceden beri hasta idi. Hastalık hayatının son üç yılında kendisini yavaş yavaş hissettirir. Ancak devletin içinden geçtiği kritik dönem ve yaşanan son derece ciddî siyasî olaylar, Padişahta hastalığıyla ilgilenecek hal bırakmaz. Padişah üç yıldan beri hastalığının sık sık nükseden belirtilerini taşırsa da, onu alışkın olduğu şeylerden vazgeçirmek mümkün olmaz: kuvvetli içkileri düzensiz bir şekilde içmeğe devam eder ve bu, rahatsızlığının nükssetmesinde büyük rol oynar. İçki içme alışkanlığı o derece artar ki, Padişah sabahları rom ve arak (rakı) ve daha sonra da şampanya içer. Bu, günde üç dört kere tekrarlanır. Hasta olduğunu reddeden Padişah, hastalığın tedavisi yolunda önerilen yöntemlere ve perhize uymaz. Çevresindekiler, sabit fikir hâline getirdiği bu konuda ona telkinde bulunmaya cesaret edemez¹⁴. Hekimbashının bu son raporda da yer alan değerlendirmelerinin, aşağıda geniş olarak ele alınan kendi raporuyla da uyum içerisinde olması, Dr. Bernard'ın verdiği bilgilerin güvenilirliğine işaret etmektedir.

Diğer hekimlerin konu hakkındaki mezkûr düşünce ve iddialarından nispeten haberdar olmamıza rağmen, *Rûznâmenin* kayıp olmasından dolayı tarafların sonuncusu olan Abdülhak Molla'nın konuya bakışı bugüne kadar eksik kaldı. Arşivde yaptığımız araştırmalar neticesinde, Hekimbashının kendi el yazısıyla yazılmış eksik bir raporuna ulaştık. Böylece tarafların, yani Padişahın hekimlerinin konuya bakışlarını hemen tamama yakın olarak ortaya koyabilme ve söz konusu farklı bakış açılarının ortak noktalarını tespit edebilme imkânını elde ettik. Ekte tam metni verilen rapor hastalık hakkında ilginç ipuçları sunmaktadır. İşin ilginç yönü, bu rapor tamamlanamamıştır. Hatta, tamamlanması bir yana, son cümlesi dahi eksiktir. Raporda Padişahın durumunun ağırlaştığı âna kadar olan gelişmeler özet bir şekilde verilmektedir.

Hekimbaşı Abdülhak Molla'ya göre hastalık şöyle gelişir: Uzun süreden beri içki içen Padişah, zaman zaman kusar ve buna bağlı olarak

---

¹⁴ A. Terzioğlu, *Aynı mak.*, s. 38-41.

halsizliğe yol açan ishal olur. Ancak bu belirtileri etrafından gizler. Padişah kusma geçtikten sonra midesini yine şarap ile doldurur. Akciğerinde iltihap ve buna bağlı olarak da öksürük mevcuttu. Aralık 1838 (Şevval 1254)'den itibaren öksürük ve iltihap Padişahı iyice rahatsız etmeye başlar. İçtikçe öksürük de şiddetini artırır. Çaresiz kalan Padişah içmeye bir süre ara verir. Sütün, hastalığına iyi geleceğini söyleyenlerin tavsiyesiyle birkaç gün ham süt içer. Ancak süt, ishali şiddetlendirir ve bu durum on gün kadar sürer. Bu süre zarfında hem ishal, hem de kanlı basur olduğunu etrafından gizler. Bunun üzerine getirilen saray hekimlerinden Edirneli Konstantin sütü keser. Verdiği ilaçlarla öksürük biraz hafifler, on gün süren bir perhiz neticesinde Padişahın iştahı tamamen gider. Padişah arak kullanmaksızın tekrar içmeye başlar. Bir yandan da sütle başlayan ishalin devam etmesi sonucu Padişahın zaafiyeti iyice artar, dilinin üzerinde beyaz bir tabaka oluşur. Bu arada öksürükle beraber irinin gelmeye başlaması, daha önce yapılan akciğerde yara olduğu tahminini ispat eder. Şubat 1839 (Zilhicce 1254)'dan sonra zarurî olarak içki tekrar kesilir ve halsizlik gittikçe artar. Abdülhak Molla, 15 Mayıs 1839'da hekimbaşı olur. Padişahı muayene eder ve hastada aşırı zayıflık, bitkinlik, iştahsızlık, dil artan beyazlık, karında hararet, karaciğerde ve midede ağrı, ateş, hafif sıtma, öksürük ve irinli balgamın varlığını görür. Padişah bu esnada kanlı basuru olduğunu Hekimbaşımdan dahi gizler.

Abdülhak Molla, mideden gelen kötü kokuyu bastırmak amacıyla hastaya keten tohumu ezmesi verir. Ayrıca sabah, öğle ve akşam belirli miktarda içki (bâde) vererek iştahını açar. Ancak tabiplerden birisi bu yönteme karşı çıkar. Daha sonra Padişah Çamlıca'ya gitmeye karar verir. Kötü ve yağmurlu bir havada Çamlıca'ya gidilir ve bu yüzden nezlesi nükseder, öksürüğü ve ateşi artar. O gece iştahsızlık, irin ve kanlı basur iyice çoğalır. Bir iki gün sonra hamama girer. Ertesi gün üç kere bayılır. Artık hastalığı kabul eden Padişah yatağa düşer. Buna rağmen Hüsrev Paşa Camiine gitmeye niyetlenirse de, etrafındakiler ve hekimler buna müsaade etmez. Çaresiz Kuleli Câmiine gider ve tekrar Çamlıca'ya döner. Cuma Selâmlığı için gittiği câmide fenalaşır. Çamlıca'ya götürülür ve bir gün yataktan çıkmaz. Bir sonraki Cuma Padişah ziyadesiyle ağırlaşır ve namaz kılmaya gücü kalmaz. Bunun üzerine Çamlıca'daki köşkün avlusuna minber ve mihrap konulup Cumayı eda etmek isterse de bunda

başarılı olamaz. Abdülhak Molla'nın deyimiyle “melek hükmüne girer” ve artık boğazından aşağı su dahi geçmez¹⁵.

Hekimlerin konu hakkındaki düşüncelerini özetledikten sonra, hekimlerle fikir alış-verişinde bulunup hastanın durumunu günü gününe Londra'ya rapor eden İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri Ponsonby'nin bakış açısından hastalığın seyrine bir göz atmakta yarar vardır. Zira bu raporlar aynı zamanda hastalığın uluslar arası siyaset yönünü algılamamıza yardım edecektir. Ponsonby, 19 Haziran tarihli yazısında Padişahın hastalığının çok kötü durumda olduğunu belirterek çıkabilecek güçlüklerle karşı gerekli tedbirlerin geciktirilmemesini Londra'dan talep eder. Padişahın durumundan iyice ümidini kesmiş olmalı ki, artık tahta geçecek veliahdın konumunu gündeme getirir¹⁶. Aynı tarihli diğer bir yazısında ise Padişahın durumunun ümitsiz olduğunu ve hekimlerinin, yüksek ateş kontrol altına alınamazsa Padişahın üç haftadan fazla yaşayamayacağını belirttiklerini bildirir¹⁷. 24 Haziran tarihli raporunda, yine doktorlarına dayanarak verdiği bilgilere göre yüksek ateşin devam etmesi durumunda Padişaha biçilen ömür on beş gündü. Ponsonby de, Padişahın hastalığını kabul etmek istemediğini ve bu konuda inatçı davrandığını ifade etmekteydi. Öte yandan halk, Padişahın hastalığının kritik bir dönemde olduğunun farkında olmasına rağmen, nazırlar durumu yeni tartışmaya başlamışlardı. Ponsonby, nazırların Reşid Paşaya haber göndererek hemen İstanbul'a dönmesini istediklerini belirtir¹⁸.

b. Tespitler

Bu başlık altında Padişahın hekimlerinin yapmış olduğu açıklamaların ortak yönleri belirlenip hastalığın mahiyeti ortaya konulmaya çalışılır.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Fuad Türkgeldi Evrakı, 9/26. Hekimbaşının raporu burada sona eriyor. Bu raporun niçin yarım bırakıldığı hakkında herhangi bir ipucu yoktur.

¹⁶ Ponsonby, 17 yaşında bir genç olan Abdülmecid'in Topkapı Sarayında İslâmî kurallara uygun bir eğitim aldığını belirtmekteydi (Public Record Office [PRO], Foreign Office [FO], 78/356, s. 147).

¹⁷ PRO, FO, 78/356, s. 149.

¹⁸ PRO, FO, 78/356, s. 151. Ponsonby, 26 Haziran tarihli mektubunda da hastalığın çok kritik bir evreye girmesine rağmen, Padişahın bunun ciddiyetinin farkında olmadığını ifade ediyor (PRO, FO, 78/356, s. 178).

şılacaktır. Yukarıda da açıklandığı gibi, Cadalvene ve Barrault, Padişahın 1828'de ve 1837'de iki kere tıbbî konsültasyona ihtiyaç duyduğunu; Mac Carthy ve Kara Todori de, romatizma (1835) ve damla hastalığı geçirdiğini belirtirler. Oysa tespit edebildiğimiz kadarıyla Padişahın romatizma ve damla hastalığı çok daha öncelere, 1819'a kadar dayanır. Bunu, hekimlerin kendisine yazmış olduğu reçetelerden anlıyoruz. Nitekim bu tarihte Padişaha kuvvetlendirici ve besleyici etkisi olan bir reçete yazılır ve reçetede bitki karışımı ilâç 41 gün süreyle Padişah tarafından kullanılır. 14 Mayıs 1820 (1 Şaban 1235) tarihli reçete ise romatizma ve gut (damla) hastalığına iyi gelen bir içeriğe sahipti. Bu reçete de bir ay kullanılır. Diğer reçetelerden birisi besleyici, öteki ise mide ağrılarını ve romatizmayı tedavi edicidir¹⁹.

Bu hastalıklardan öteden beri tedavi görmesine rağmen, fazla içki içmekten kaynaklanan ve ölümüyle sonuçlanan esas hastalık, ömrünün son 2-3 yılında kendisini iyice hissettirmeye ve 1838 yılının sonlarından itibaren de Padişahı rahatsız etmeye başlar. 1839 İlkbaharında ise artık inkâr edilemeyecek boyutlara ulaşır. Padişahı tedavi etmek için hekimbaşının ve saray hekimlerinin seferber edilmesinin yanısıra, Avusturya'dan da Dr. Neuner getirilir.

Bütün iddia sahipleri Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Padişahı bitkisel aromalarla tedavi etmeye çalıştığı ve bunun da hastalığa iyi gelmediği noktasında hemfikirdir. Hekimbaşının böyle bir tedavi yöntemi uyguladığını kendi raporu da doğrulamaktadır. Öte yandan yine açıklamaların diğer bir ortak yönü de, Hekimbaşının içkiye alışmış olan Padişahı birden bire içkiyi kesmemesi ve düşük dozda içmesine müsaade etmesidir. Göze çarpan bir diğer ortak nokta da, 21 Haziranda Padişahın hekimleri ve çevresindekileri dinlemeyip Cuma Selâmlığına katıldığıdır.

Millingen, hastalık hakkındaki tartışmaların ortak noktasını oluşturan *delirium tremens* teşhisini Padişahı ilk muayenesinde değil, ikinci muayenesinde koyduğu hususunda iddia sahipleri hemfikirdir. Yapmış olduğu iyimser açıklamalar doğru bir teşhis üzerine müstenit değildir. Zira bu kadar kısa bir süre içerisinde diğer hekimlerin kendisine vermiş

¹⁹ Rengin Dramur, "Abdülhak Molla'nın Sultan II. Mahmud'a Yazdığı Reçeteler", *Tıp Dünyası*, 59/3, Mayıs/Haziran 1986, s. 65-74.

olduğu verileri değerlendirip doğru bir teşhis koymasına imkân da yoktur. Ancak Padişahın çevresindekilerin arzu ettikleri cevapları vererek sarayda iyimser bir havanın doğmasına neden olur. Padişah geçici bir rahatlama sonra fenalaşır Millingen tekrar çağırılınca, bu sefer hastaya *delirium tremens* teşhisi koyar. Bu kadar kısa bir süre içerisinde çok çelişkili teşhisler koyması ve birinci muayenede basit bir mide ve karaciğer rahatsızlığı olarak gördüğü hastalığı, ikinci muayenede Padişahı töhmet altında bırakacak bir teşhise dönüştürmesi, diğer hekimlerin de ifade ettiği gibi, hekimliği hakkında şüphelerin uyanmasına neden oluyor.

Millingen'in ikinci teşhisten sonra Padişaha giderek artırılan dozda *laudanum* verdiği hususunda bütün hekimler ortak görüşe sahiptir. Diğer bir ortak nokta da bu sıvının kullanılması neticesinde Padişahın rahatladığı ve İstanbul'da kurbanlar kesilip havai fişek şenlikleri yapıldığıdır.

Zaman zaman değişmekle birlikte ömrünün son üç-dört ayında Padişahın hastalığının belirtileri şunlardı: halsizlik, mide ağrısı, kanlı balgamlı öksürük, öksürüğe bağlı uykusuzluk, sinirsel yorgunluk, iştahsızlık, sindirim sisteminde bozukluk, kabızlık, dilin üzerinde koyu sarı bir pas tabakası, yüksek ateş, bulantı, kusma ve zaman zaman düşmekle beraber hızlı nabız. Ayrıca bütün bunların yanında bir de kanlı basur mevcuttu. Bu ise, hastanın güç kaybetmesine neden olmaktadır.

Bütün bu verileri günümüz tıbbının ışığında değerlendirildiğinde, Padişah'ta birden fazla hastalığın mevcut olduğu görülür. *Akciğer veremi* (akciğer tüberkülozu) ve buna ilâve olarak plevra ile göğüs boşluğu arasında iltihap toplanması anlamına gelen *ampiem* hastalığı Padişah'ta kesin olarak mevcuttu. Hastalığın belirtileri arasında zikredilen kanlı idrar ise, iç organlara sirayet etmiş bir genel tüberkülozun varlığına delâlet ediyor. Ayrıca ağızdan kan gelmesi (hemoptizi) ve kanlı basur (hemoroid) sonucu Padişah'ta kansızlık oluşur. Yüzünün beyazlığı bunu gösteriyor. Özetle Padişahın hastalığının modern tıptaki kesin teşhisi akciğer tüberkülozu komplikasyonlarına bağlı ölümdür²⁰.

²⁰ Hastalıkla ilgili verileri sunup teşhis için bilgisine başvurduğum Dr. Veysel Yıldız bu konuda yardımlarını esirgemediler. Kendilerine bu vesile ile teşekkür ederim.

Bu hastalık karşısında hekimlerin başarısız kalmasının en önemli nedenlerinden birisi, Padişahın hasta olduğunu kabul etmemesi, buna karşı direnmesi ve dolayısıyla tavsiye edilen tedavi ve perhiz yöntemlerini benimsememesiydi. Bu konudaki sabit fikri ve hastalığını gizleme çabası, çevresinde bulunan hekimlerin de elini kolunu bağlar. Bunun yanında içki gibi, hastalık açısından çok olumsuz olan bazı alışkanlıklardan vazgeçmesi de bu bağlamda imkânsız bir hale gelir. Zira hekimler ve çevresindekiler bu konuda da Padişaha söz geçiremezler. Bu hususlarda bütün hekimler ve Ponsonby fikir birliği içerisindeydiler.

Öte yandan yukarıdaki açıklamalardan Padişahın hekimlerinin birbirlerinin tedavi yöntemlerine pek güvenmedikleri anlaşılıyor. Nitekim Dr. Bernard, 18 Hazirandan önce yapılan konsültasyonda alınan kararların Hekimbaşı tarafından uygulanmadığını, Hekimbaşının yetkilerine dayanarak hastalığa hiç de iyi gelmeyen bir takım bitkilerle Padişahı tedavi etmeye çalıştığını ve bunun ise hastalığı daha da azdırdığını ifade eder. Bernard'ın iddiasına göre, çevresindekiler Dr. Neuner'i Padişahın mümkün merteye uzak tutmaya çalışır²¹. Öte yandan Abdülhak Molla da, kendi tedavi yöntemine karşı çıkan, ismini vermediği bir tabibi *hainlikle suçlar*²². Bütün bu farklı açıklamalardan anlaşılabilir ki, söz konusu farklı tıp ekolleri arasındaki kavga, hasta Padişahın ölümüne doğru giden yolunu kısaltmaktan öte bir işe yaramaz.

Ö l ü m ü

Sultan II. Mahmud, bu hastalıktan kurtulamayarak 1 Temmuz 1839 (19 Rebiülâhir 1255), pazartesi günü sabah saat 10'da Sarıkaya'da (Bulgurlu) bulunan kız kardeşi Esmâ Sultanın köşkünde 54 yaşında iken vefat etti²³. Ölüm tarihi hakkında iki Alman yazarın ortaya attığı iddia

²¹ A. Terzioğlu, *Aynı mak.*, s. 38-39.

²² "...tabip olacak hain..." (BOA, Ali Fuad Türkgeldi Evrakı, 9/26).

²³ BOA, Bâbiâli Evrak Odası (BEO), *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 91; *The Times*, 20 Temmuz 1839, s. 6; BOA, Cevdet, Saray, nr. 2670; nr. 2699; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, İstanbul 1302, VI, 31. *Takvim-i Vekayi*, 11 Temmuz 1839 (28 R 1255), nr. 181, s. 1. Vakanüvis Lütfi Efendi, Padişahın sabaha karşı öldüğünü belirtmektedir (*Tarih*, VI, 31). Ancak bu doğru değildir. Öte yandan Bedi N. Şehsuvaroğlu da, Padişahın ölüm tarihini 2 Temmuz olarak vermektedir ki ("Osmanlı Padişahlarının Âkıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme", *V. Türk Tarih*

dikkate değerdir. Bu iddia, Padişahın 1 Temmuzdan önce öldüğü ve ölüm haberinin bir süre halktan gizlendiğidir. II. Mahmud ve devri hakkında Padişahın vefatından hemen sonra (eserin önsözü Ağustos 1839 tarihlidir) basılan değerli bir kitap yazan Dr. Ernst Münch, Padişahın 28 Haziranda öldüğünü, ancak yaptığı reformlardan öteden beri rahatsız olan Müslüman halkın ayaklanmasından korkan Hüsrev ve Damad Halil Paşaların bu haberi kamuoyundan sakladıklarını öne sürer. Söz konusu iki devlet adamı, bu endişeden dolayı askerî birlikleri şehrin stratejik noktalarına yerleştirip gerekli önlemleri aldıktan sonra ölüm haberini kamuoyuna duyururlar²⁴. Ölüm tarihini 30 Haziran olarak veren G. Rosen de, benzer iddiaları dile getirir ve daha da ileri giderek İstanbul'da Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa lehine tertipli veya kendiliğinden meydana gelebilecek bazı faaliyetlerden korkulduğunu ileri sürer²⁵.

II. Mahmud'un gerçekleştirdiği reformlar ve bu dönemde yaşananlar göz önüne alındığında bu iddialar akla yakın görünür. Öte yandan padişah ölümlerinin kamuoyundan gizlenmesi Osmanlı tarihinde ender rastlanan bir olay da değildir²⁶. Bu yöndeki iddiaları destekleyen argü-

---

Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 12-17 Nisan 1956, Ankara 1960, s. 402) yukarıda da belirtildiği gibi, bu tarih de yanlıştır.

İngiltere'nin İstanbul sefiri Ponsonby ölüm haberini 1 Temmuz tarihli kısa bir mektup ile Hariciye Nazırı Palmerston'a bildirdi (PRO, FO, 78/356, s. 182).

²⁴ Ernst Münch, *Mahmud II. Padişah der Osmanen*, Stuttgart 1839, s. 215-216. Bu bilgiyi lütfeden ve kaynaklara ulaşmamı sağlayan Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye, ayrıca Almanca olan bu kaynakların ilgili kısımlarını tercüme eden Doç. Dr. Cemal Yıldız'a teşekkür ederim.

²⁵ Georg Rosen, *Geschichte Der Türkei*, Leipzig 1866, I, 299-300.

²⁶ Nitekim II. Murad'ın, Fatih Sultan Mehmed'in ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümlerinin saklanması ve kamuoyuna geç açıklanması, bu konuda zikredilebilecek birkaç örnektir. Sultan II. Murad 3 Şubat 1451'de ölmesine rağmen, veziriazam Çandarlı-zâde Halil Paşa vefatı ifşa etmeyerek Manisa'da sancakbeyi olan oğlu Şehzade Mehmed'e gizlice haber gönderdi. Şehzade Mehmed bunun üzerine on beş gün sonra, 18 Şubat 1451 tarihinde Edirne'ye gelerek tahta çıktı (İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, I, 451-452).

Fatih Sultan Mehmed, yeni bir sefer için Üsküdar'a ve oradan da Gebze yakınlarındaki Hünkârçayırı denilen yerde kurulan otağına geçti. Burada hastalığı daha da arttı ve 4 Mayıs 1481'de vefat etti. Ölümü askerlerden saklandı ve hamam yapmak

manlardan birisi de, 29 Hazirandan sonra her hangi bir hekimin Padişahı muayene etmediği ve ölümü ilân edilinceye kadar yanına girmediği gerçeğidir. Bu veriler, Münch'ün verdiği 28 Haziranı değil de, Rosen'in tespit ettiği 30 Haziran tarihini desteklemektedir. Ancak, bu konuda yaptığımız araştırmalarda belgelere ve diğer kaynaklara yansıyan en küçük bir bilgiye tesadüf edilememesi, bu yaklaşımı şimdilik bir iddiadan öteye götürmemektedir. Buna rağmen eldeki veriler gerek iç, gerekse dış kamuoyunda Padişahın ölümüyle beraber ülkede ciddi sıkıntılar yaşanacağına dair bir beklentinin olduğunu göstermektedir. Nitekim İstanbul'daki üst düzey yöneticilerin ve halkın nabzını tutup Londra'ya rapor eden İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri Ponsonby, 5 Haziran tarihli bir yazısında Padişahın ölümü halinde ülkenin büyük zorluklar ve tehlikelerle karşı karşıya kalabileceğine işaret etmekteydi²⁷. Ertesi günkü raporunda da, Padişahın hastalığı yüzünden idareyi gereği gibi yerine getirememesinden doğacak tehlikelere karşı uyanık olunmasını ister²⁸. Zira Padişahın yaptığı reformlara karşı halkta bir tepki doğabileceği kanaatindeydi. Böyle bir durumda ülkedeki yabancıların güvenliğinin tehlikeye girme riski olmasına rağmen, doğabilecek anarşiye karşı Osmanlı devlet adamlarının her hangi bir tedbir almadıklarını belirtir²⁹.

Bu korkunun yersizliği, ölüm haberinin ilân edilmesinden sonra İstanbul'da en küçük bir karışıklığın ve huzursuzluğun meydana gelmesiyle anlaşıldı. Her hangi bir kargaşanın çıkmamasının en önemli nedeni ise, II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen reformlarla Osmanlı başkentinde sosyal yapının ve güçler dengesinin büyük ölçüde değişmiş olmasıydı. Bu yüzden öteden beri padişah ölümlerinde meydana gelen

---

üzere İstanbul'a geçtiği kendilerine ifade edildi. Ölüm haberi ancak on bir gün askerden saklanabildi. Haberi öğrenen yeniçeriler bazı uygunsuz hareketlerde bulundular. II. Bayezid'in tahta geçmesi ise 20 Mayıs 1481 tarihini buldu (İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, II, 143-144, 162 vd.).

Kanunî Sultan Süleyman, Sigetvar seferi devam ederken 7 Eylül 1566 tarihinde vefat etti. Ancak Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ölümünü yaklaşık 15 gün askerlerden ve kamuoyundan sakladı (M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, XI, 148).

²⁷ PRO, FO, 78/356, s. 121.

²⁸ PRO, FO, 78/356, s. 127.

²⁹ PRO, FO, 78/356, s. 147.

karışıklıklar bu son hadisede görülmedi. Çünkü, böyle durumlarda ayaklanmaya hazır olan organizasyonlar artık mevcut değildi.

Şehzâde Abdülmecid, Padişahın ölümü üzerine hemen Topkapı Sarayına gitti. Öte yandan Bâbüâlî de durumdan haberdar edildi. Çavuşlar vasıtasıyla devlet ileri gelenlerine haber gönderildi ve hemen saraya gelmeleri istendi. Gelenler Kubbe-i Hümayun ve Eski Divanhanede toplandı. Hazine-i Hümayun kethüdası, hazine hademeleri ve zülüflü baltacılar Bâbüssaade önünde tahtı kurdu ve cülûs hazırlıklarını tamamladı. Vezirler, âlimler, devlet ileri gelenleri ve büyük komutanlar aynen bayram merasimindeki tertip üzere saf tuttular. Yanında kurenası olduğu halde şehzâde Abdülmecid Arz Odasından çıkarak alkışlar arasında tahta oturdu. İlk önce biat eden Nakibüleşraf yeni Padişahın eteğini öperek dualarda bulundu. Daha sonra Başvekil Mehmed Emin Rauf Paşa, Şeyhülislâm Mekki-zâde Mustafa Âsım Efendi, vezirler, âlimler, müderrisler, komutanlar ve diğer devlet ricali üzerlerinde âdî elbiseleri olduğu hâlde biat ettiler. Ardından yeni Padişah Arz Odasına ve oradan da Hırka-i Şerif Odasına geçti. Saraydaki kurena ve hademeler, Padişaha biat merasimini burada gerçekleştirdiler. Padişah ayrıca Sarık Odasını da ziyaret etti³⁰.

II. Mahmud'un nâşısı, eski başvekil muavini Mustafa Kâni Beyefendi tarafından³¹ sabahleyin araba ile Haydarpaşa iskelesine getirildi ve oradan da, yedi çifte kayığa³² eşlik eden kalabalık bir kayık konvoyuyla karşı kıyıya geçirildi. Öğleden sonra saat iki sularında Topkapı Sarayına ulaşan³³ cenaze, Hırka-i Saadet Dairesi sofasındaki şadırvanın önüne konuldu. Burada Ayasofya Şeyhi el-Hac Yusuf Efendi, Sultanahmet Şeyhi el-Hac Murad Efendi, Süleymaniye Camii hatibi ve İmam-ı Evvel-i Hazret-i Şehriyârî Nuri Efendi tarafından yıkanıp kefenlendi. Daha sonra Bâbüssaade önüne konulan musallaya getirildi. Burada Padişahın

³⁰ BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 91. Devrin şairleri, öteden beri uygulanagelen bir gelenek olduğu üzere, yeni padişahın cülûsuna tarih düşürdüler. Sayıları 690'ı bulan bu tarihler Bâbüâlî'ye takdim edildi ve bunların aralarından 48'i seçilerek padişaha sunuldu. Tarihler ve şâirlere verilecek atiyeye için bkz. YEE, 94/12.

³¹ BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 91.

³² Lütfi, *Tarih*, VI, 32.

³³ Ernst Münch, *Aym eser*, 215.

birinci imamı Nuri Efendinin imametinde cenaze namazı kılındı. Hazine hademeleri buhurdan açtı ve hazine kethüdası etrafa para saçtı³⁴.

Cenaze alayı, akşam saat beşe doğru saraydan çıkarak II. Mahmud'un daha önce gömülmesini vasiyet ettiği kız kardeşi Esmâ Sultanın Divanyolundaki sarayı arsasına doğru hareket etti. Gerek Müslüman, gerek Hıristiyan ve gerekse Yahudi, bütün İstanbul halkı merhum Padişaha son görevlerini yerine getirmek üzere yol boyunca birikmişti. Caddenin bir yanında kadın ve çocuklar, diğer yanında ise erkekler sıralanmıştı³⁵. Binlerce kişi tabutu birkaç adım taşıyabilmek için birbiriyle yarıştı. Tabuta örtülen altı şalın üzerine Padişahın kılıcı, nişanları ve Balıkçıl kuşunun tepe tüyleriyle süslü elmas sorguçlu fesi konmuştu³⁶. Vakanüvis Lütfi Efendi, bizzat seyrettiği cenaze merasimini şöyle tasvir eder: “o gün Ayasofya tarafına gittik. Bâb-ı Hümâyûn'dan türbe-i şerife mevkiine kadar her sınıf zükûr ve inâs-ı âhâli ile Sultanahmed ve Ayasofya civar ve sokakları hınca hınç dolmuş ve zalâm-ı gamm-ı âmm-ı mâtem ve âlâm zemîn ve âsmânı tutmuş idi. Halk bu hayret ve kedûret ile kaim ve hayran olduğu halde bin bir el üzerinde tekbîrât-ı celîle ile Bâb-ı Hümâyûndan cenaze görüldükte, işte o vakitten beri tamam kırk yedi yıl olmuştur, o dehşet henüz gözümün önünden gitmemiştir. Binlerce o birikmiş halkın ‘Padişahım bizi bırakıp nereye gidiyorsun’ deyü vaki olan girîv ü feryatları göklere çıkmıştır”³⁷.

Padişahın ölümüne “Hân Mahmûd'a makam ola makam-ı Mahmûd”³⁸; Esmâ Sultan Sarayı arsası üzerinde daha sonra Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi aracılığıyla yaptırılan³⁹ türbeye de Ziver Paşa tarafından,

³⁴ BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 91.

³⁵ E. Münch, *Aynı eser*, 215-216.

³⁶ G. Rosen, *Aynı eser*, I, 300.

³⁷ Lütfi, *Tarih*, VI, 32. Padişahın ölüm töreni hakkında ayrıca *The Times*'in İstanbul muhabirinin gözlemleri için bkz. *The Times* 25 Temmuz 1839, s. 5.

³⁸ Lütfi, *Tarih*, VI, 32.

³⁹ *Takvim-i Vekayi*, 11 Temmuz 1839 (28 R 1255), nr. 181, s. 3; Lütfi, *Tarih*, VI, 32. Padişahın ölümünden üç gün sonra Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi, II. Mahmud'un türbesini inşa etmekle görevlendirildi. Yerine ise diğer Abdülhalim

“Fevz ü şevketle mu'ammer eylesün Şehriyâr-ı asrı Hayy-ı müste'ân
 Zâtı eslâf-ı selâtine anın Hayrile hayrû'l-halefdır bî-gümân
 Vâlidî Mahmûd Hânın kabrine Türbe inşâ kıldı ol şâh-ı cihân
 Öyle vâlâ türbe kim cennet-gehi Dâimâ olmuş makam-ı kudsiyân
 Fâtiha, İhlâs okudukca Hudâ Rûh-i Hân Mahmûd'u kılsun şâdmân
 Zîverâ târihim oldu cevherin Türbe-i Mahmûd Hân kasr-i cinân”⁴⁰
 tarihleri düşüldü.

Sultan Abdülmecid, babasının defnedildiği günden başlamak üzere bürokraside büyük bir operasyona girişerek hemen hemen bütün önemli makamlara yeni atamalar yaptı. Öte yandan bu düzenlemeler neticesinde Başvekâlet memuriyetini kaldırıp Sadrazamlığı tekrar ihdas etti ve Hüsrev Mehmet Paşayı yeniden müstakil bir memuriyet haline getirdiği sadarete atadı⁴¹. Padişah değişikliklerinde yapılması mutad olan gele-

Efendi Ebniye-i Hassa Müdürlüğüne getirildi (BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 93).

Padişahın mezarını ziyaret eden Feldmareşal Moltke, türbe yapılıncaya kadar kabrin üzerinde bir çadırın kurulmuş olduğunu belirtir (H. von Moltke, *Türkiye Mektupları*, İstanbul 1969, s. 277). Anlaşıldığı kadarıyla bu, padişah ölümlerinde öteden beri uygulanan bir gelenektir. Nitekim Alman sefaret heyeti ile birlikte İstanbul'a gelen ve padişah II. Selim'in ölümünde İstanbul'da olan Stephan Gerlach (1546-1612), türbesi henüz hazır olmayan Padişahın kabrinin bir çadır içine alınmış olduğunu yazar. Üzerinde kıymetli şallar örtülü olan sanduka, güzel bir çadırın altındaydı. Çadırın içinde ayrıca mumlar, rahleler ve vazolar dolusu çiçek mevcuttu (Kemal Beydilli, “Stephan Gerlach'ın *Rûznâme*'sinde İstanbul”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, Bildiriler, İstanbul 1989, s. 83, 90).

⁴⁰ Zîver Paşa, *Âsâr-ı Zîver Paşa, Divân ve Münşeât*, Bursa 1313, s. 109-110.

⁴¹ *Takvim-i Vekayi*, 11 Temmuz 1839 (28 R 1255), nr. 181, s. 1; E. Münch, *Aynı eser*, s. 217 vd; *The Times*, 25 Temmuz 1839, s. 5. Sadaretin Başvekâlete ve Başvekâletin yeniden Sadarete dönüştürülmesi hususunda geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Aynı eser*, s. 26-29. Aslında bu büyük operasyon Sultan Abdülmecid'den ziyade, Hüsrev Paşa tarafından gerçekleştirildi. Hüsrev Paşa, II. Mahmud'un defnedildiği gün yağmurdan dolayı Köprülü Kütüphanesinde beklemekte olan Başvekil Mehmed Rauf Paşadan Padişahın mührünü alarak kendisini sadrazam ilân ettirdi (Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s. 7). Öte yandan askerî gücün bağlı olduğu Seraskerliği de Damad Said Paşadan aldirarak Damad Halil Paşayı bu göreve tayin ettirdi. Hüsrev Paşanın sadarete tayinine dair hatt-ı hümayun, Abdülmecid'in cülusunun üçüncü günü Bâbüâli'ye gönderilerek ilân edildi. Bu ve diğer

neksel kılıç kuşanma merasimi ise, on gün sonra, 12 Temmuz 1839 (29 Rebiülâhîr 1255) Perşembe günü Eyüp Sultan türbesinde yapıldı⁴².

Öteden beri padişah ölümleri ve yeni padişahın cülûsu iç ve dış kamuoyuna duyurulurdu. II. Mahmud'un vefatı haberi de öldüğü gün bu geleneğe uygun olarak İstanbul'da tellâllar çıkarılarak halka iletildi. Tellâllara sadaret hazinesinden atıyyeler dağıtıldı⁴³. Sultan Abdülmecid, ayrıca yayınladığı bir ferman ile ölüm haberini taşraya da duyurdu. Fermanında, “ittifâk-ı ârâ-yı vükelâ ve vüzerâ-yı izâm ve icmâ'-i ulemâ-yı a'lâm ve inkıyâd-ı cümle-i havâss ü avâm ile” tahta çıktığını belirtmekteydi⁴⁴. Ayrıca bundan böyle Cuma ve bayram günlerinde hutbenin

---

atamalar hakkında geniş bilgi için bkz. BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 92-93; Lütfi, *Tarih*, VI, 38-40.

⁴² Tahta çıkan padişahların, Hazine-i Hümayunda saklanan ikinci halife Hz. Ömer'in kılıcını Eyüp Sultan türbesinde yapılan bir törenle kuşanmaları öteden beri uygulana gelen bir âdetti. Bu merasime bütün vükelâ, ümera, ulemâ ve rical katıldı. Padişah deniz yoluyla Eyüp'e geldi. Burada Nakibüleşrâf Abdurrahim Efendi kılıcı Padişahın beline taktıktan sonra oluşturulan alayla Edirnekapı caddesinden Fatih Sultan Mehmed türbesine gidildi. Oradan Bayazıt ve Divanyolu güzergâhı takip edilerek Topkapı Sarayına geri dönüldü (BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 97, 99; *Takvim-i Vekayi*, 28 Temmuz 1839 (16 CA 1255), nr. 182, s. 1; Lütfi, *Tarih*, VI, 51). Bu töreni yabancı devletlerin İstanbul'daki sefirleri ve maslahatgüzârları da eşleriyle beraber izlediler (BOA, Cevdet, Saray, nr. 6636; Lütfi, *Tarih*, VI, 51).

⁴³ BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 91.

⁴⁴ BOA, Cevdet, Saray, nr. 2670. Sultan Abdülmecid'in çok ilginç olan bu ifadesi, II. Mahmud döneminde yapılan reformların doğal bir sonucu olarak görülebilir. Bu ifadeden saltanat tevarüsünde meşruiyet kaynaklarında radikal bir dönüşümün olduğu anlaşılıyor. Artık meşruiyet vükelâ ve vüzeranın oy birliği, ulemânın icmai ve bütün halkın ve seçkinlerin kabul etmesi ile mümkündür. Fakat şunu da belirtmek lâzımdır ki, cülûsu kamuoyuna duyurmak için söz konusu ibareyi kullanan Sultan Abdülmecid, böyle bir meşruiyet ve mutabakat zemini gerektirmeyen Sadrazam Hüsvrev Paşaya yazdığı atama hatt-ı hümayununda yine geleneksel söylemi kullanır. Nitekim hatt-ı hümayundaki ifade aynen şöyledir: “...serîr-i şevket-masîr-i hilâfet *bi'l-irs ve'l-istihkak* zât-ı hümayûnumuza intikal ile *bi'l-cümle memâlik ve ibâd mine'r-rahman uhde-i şâhânemize tefvîz ve tevdî buyurulmuş olduğundan...*” (BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 92-93).

Böyle bir meşruiyet zemininin daha önce olup olmadığı veya diğer bir ifade ile, padişahın tahta çıkarken saltanatını bu kadar geniş bir kabule mazhar kılmak için kendisini zorunlu hissedip hissetmediği konusu tahkike muhtaçtır. Ancak IV. Mustafa'nın Fransa imparatoruna gönderdiği nâme-i hümayunda böyle bir meşruiyet kaynağına referans gönderilmiyor. Nitekim bu örnekte meşruiyet kaynağı hâlâ

kendi adına okunmasını, sikkeye tuğrasının konmasını, fermanın içeriğinin bütün halka duyurulmasını, İstanbul'da olduğu gibi ülkenin her tarafında toplar atılarak şenlikler yapılmasını ve kendisine dualar edilmesini istemekteydi⁴⁵. Yeni Padişah, halka bir cemîle olmak üzere bu

---

semâvîdir ve irsen tevârüs edilmektedir. Bu durum nâmede şöyle ifade edilmektedir: "...habîb-i hüda ve şeffî-i rûz-i cezâ Muhammedü'l-Mustafa aleyhi mine's-salâvati ezkâhâ ve mine't-tahiyât-i evfâhâ hazretlerinin dest-yârî-i mu'cizât-ı şâmilâtü'l-berekâtı ile câh-ı azamet-penâh-ı hilâfet ve cihânbanî ve emr-i celâlet-i dest-gâh-ı saltanat-ı kîti-sitânî zât-ı nasfet-simâtımıza *bi'l-irs ve'l-istihkak* müyesser ve işbu bin ikiyüz yirmiiki senesi mâh-ı Rebiülevvelinin yirmiikinci Cuma gününde taht-ı âli-baht-ı Osmanî ve evrenk-i kişver-sitânî üzere cülûs-i meyâmin-menûs-i hümayunumuz mukadder olup..." (Âsım, *Tarih*, II, 60-61).

Öte yandan Sultan Abdülmecid'den sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz böyle bir mutabakata ihtiyaç hissetmez. Nitekim tahta çıktığında yayımlamış olduğu hatt-ı hümayunda bu durumu "cenâb-ı mâlikü'l-mülkün irade-i lemyezeliyyesi ile ecdâd-ı izâmımız taht-ı saadet-bahtına cülûsumuz vuku bulup..." şeklinde açıklar (*Düstür*, I. Tertip, İstanbul 1289, I, 14).

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkış hatt-ı hümayununda ise, "...ber-muceb-i kanun-ı Osmanî ecdâd-ı izâmımız tahtına cülûsumuz vuku buldu..." ifadesiyle (BOA, Ali Fuad Türkgeldi Evrakı, 3/64) kanuna istinaden tahta çıktığı belirtilir. Ancak o dönemin olayları, karışıklıkları ve Kanun-ı Esasi tartışmaları göz önüne alındığında, özenle seçilmiş olan "kanun-ı Osmanî" ifadesiyle, Mithat Paşa ve arkadaşlarıyla yapılan pazarlıklar neticesinde ileride ilân edilecek olan Meşrutiyete atf yapıldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasına dair olan hatt-ı hümayunda yukarıdaki ifadeye bir de Kanun-ı Esasî hükmü ile Osmanlı milletinin arzusu eklendi: "...cenâb-ı mâlik-i mülkün irade-i ezeliyyesi ve Kanun-ı Esasîmiz ahkâmı ve ale'l-umum Millet-i Osmanîyye'nin icma ve arzusu üzere ecdâd-ı izâmımız tahtında cülûsumuz vuku buldu" (Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1957, s. 67).

⁴⁵ Saltanat değişikliklerinde uygulanan yöntemi göstermesi itibariyle birer nüshası bütün eyâlet ve sancaklara gönderilen fermanın metnini vermekte yarar vardır:

"Mülhakatıyla redif-i Mansure-i Eyâlet-i Konya müşiri vezirim el-hâc Ali Paşa iclâlehuya ve müşir-i müşârünileyhin zîr-i idaresinde kâin elviyede vâki kazaların kuzât ve nüvvâbına ve mütesellimîn ve voyvodagân zîde mecdihum ve âyân ve sair zâbitân ve bilcümle iş erlerine hüküm ki,

Cenâb-ı Hak celle ve alânın irâdet-i aliyye-i ezeliyyesiyle işbu bin iki yüz elli beş senesi şehri Rebiülâhirin on dokuzuncu isneyn günü peder-i ekremim cennetmekân-ı firdevs-âşiyân Sultan Mahmud Hân-ı aleyhi'r-rahmetihi ve'l-gufran bih *irci'î ilâ rabbike* nidâsına lebbeyk-zen-i icâbet olarak gülşen-serây-ı bekaya rihlet ve dârü'l-huld-i ukbaya intikal ve azimet edip ittifâk-ı ârâ-yı vükelâ ve vüzerâ-yı izâm

fermanların, mübaşirler vasıtasıyla özel olarak değil, posta tatarlarına verilerek gönderilmesini sağladı. Zira padişahın emrini getiren veya başka bir iş için görevlendirilen mübaşirlerin ücretini halkın ödemesi uygulanagelen bir usuldü. Padişah halkı söz konusu külfetten korumak ve kendilerine fazladan bir malî yük yüklememek için böyle bir yolu seçti⁴⁶. Ölüm haberi, ayrıca resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'nin dokuz gün sonra çıkan nüshası ile de kamuoyuna duyuruldu⁴⁷.

---

ve icmâ'-i ulemâ-yı a'lâm ve inkıyâd-ı cümle-i havâss ü avâm ile taht-ı âlî-baht-ı Osmanî ve erike-i saltanat ve cihânbânîye cülûs-i hümâyûn-ı meyâmin-makrûn-ı pâdişâhânem vâki olmuş ve kamet-i vâlâ-nehmet-i mülûkânem bismillah *innâ ce'alnâhu halîfeten fîl-arzi* libâs-ı meymenet-iltibâsıyla mutarraz ve mu'anven ve hutbe ve sikke nâm-ı nâmi ve ism-i sâmi-i şehriyârânemle muvaşşah ve müzeyyen kılınmış olmağın keyfiyet her bir kasaba ve karye ahâlisine i'lâm ve işâ'et ve kâffe-i menâbir-i cevâmi ve mesâcidde hutbeyi ism-i hümâyûn-ı pâdişâhâneme kıraat eylemeleri hususu hutebâ ve sair lâzım gelenlere ifade ve tenbihe müsâra'at olunmak için ihbâr-ı cülûs-i hümâyûn-ı şâhâne ve taklîd-i kazâ ve hükümeti mutazammın işbu emr-i celîlül-kadrim isdâr ve ... ile tesyâr olunmuştur. İmdi siz ki müşir-i müşâr ve kuzât ve nüvvâb ve sâir-i mûmâileyhimsiz mazmûn-ı emr-i âlişânımı sicillât-ı mehâkime kayd ü sebt ve herkese i'lân ve işâ'et birle elviye-i merkumede vâki kazaların cevâmi ve mesâcidinde eyyâm-ı cuma ve i'yâdda hutbe-i şerîfe nâm-ı nâmî ve elkab-ı sâmi-i pâdişâhâneme kıraat olunmasını taraf taraf tenbihe mübâderet ve Dâri'l-Hilâfeti'l-Aliyyemde olduğu misillü kilâ' ü bika'dan toprak attırılarak devam-ı ömr ü devlet ve kıvâm-ı fer ü şevket-i mülûkânem ed'iyye-i hayriyyesine iştigal ve muvâzebet ve rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı şâhâneme münâfi mezâlîm ve taaddiyâtta fîkdânî-i siyânet eylemeniz bâbında. Fî Evâhir-i R sene 55"

(BOA, Cevdet, Saray, nr. 2670).

⁴⁶ "...kemâl-i rahm ve eşfak-ı cenâb-ı pâdişâhânededen nâşi ahali ve fukaranın hizmet ve akçe i'tası misillü bâr ve külfetten vikayesi murad-ı âlisiyle mübâşir tayininden sarf-ı nazar olunarak..." (*Takvim-i Vekayi*, 11 Temmuz 1839/28 R 1255, nr. 181, s. 3).

⁴⁷ "Erike-pîrâ-yı hilâfet ve devlet ve ziyet-bahşâ-yı serîr-i şevket ve saltanat olan Gazi Sultan Mahmud Hân-ı Sâni hazretleri birkaç mâhdan beri münharifül-mizaç oldukları halde ber-mukteza-yı takdir-i mümteniül-tağyîr huzzâk etibba tarafından icra olunan müdâvât ve tedbir kâr-ger-i te'sir olmayarak silk-i gevher-senc-i ömr-i nâzenînleri güsiste-târ-ı fenâ ve işbu şehir-i Rebiü's-sânînin on dokuzuncu pazarertesini günü ale's-seher hürâmende-i gülşen-serây-ı ukbâ buyurmuş..." (11 Temmuz 1839/28 R 1255, nr. 181, s. 1). Bu yazının *Takvim-i Vekayi*'de çıkmasına dair irade için bkz. BOA, İrade. Dahiliye., nr. 5.

Eyalet ve sancak merkezlerine ulaşan fermanın onaylı bir sureti, gereği icra edilmek üzere bütün kazalara gönderildi⁴⁸. Bu fermana, içeriğinin ve gereğinin yerine getirildiğine dair kadılar tarafından cevap verilmesi usuldü. Söz konusu fermana karşılık kadıların gönderdikleri cevabî îlâmlarda, fermanın mahkeme sicillerine kaydedildiği, imamlar, âlimler, hatipler, kazanın diğer ileri gelenlerine ve halka okunduğu, Cuma ve bayram günlerinde hutbeyi yeni padişah adına okumalarının hatiplere bildirildiği, hep birlikte Padişaha dualar edildiği⁴⁹ ve “îfâ-yı merâsim-i şâdmâniye tüfenk şenliği” yapıldığı ifade edilmekteydi⁵⁰. Gerek merkezden gönderilen fermanda, gerekse cevabî îlâmlarda, sâbık Padişahın ölümünden dolayı duyulan her hangi bir üzüntülü ifadeye rastlanmaz. Aksine, fermanda toplar atılarak şenlikler yapılması istenirken, îlâmlarda da tüfek atılarak şenlikler yapıldığı ve “ber-mantûk-i emr-i âlîşân icrâ-yı meserret-i şâdmâniye mübâderet” olunduğu⁵¹ bildirilir: *kral öldü, yaşasın yeni kral!*

Ölüm ve cülûs olayı, üslûp ve içeriği biraz farklı olan ayrı bir فرمانla Osmanlı Devletine tâbi olan Eflâk ve Boğdan voyvodalarına da haber verildi. İçerik farklılığı, buraların siyasî konumundan ve devletle olan tabiiyet bağlarından kaynaklanmaktaydı. Fermanda, iktidar değişikliğinin padişaha miras kalmış olan bu memleketlerin halkına duyurulması istenmekteydi. Ayrıca buraların eskiden olduğu gibi himaye ve muhafazaya devam edileceği ve kurulu düzen ve nizamların memleketin ileri gelenleriyle (boyârân) işbirliği içerisinde aynen yürütüleceği söz konusu edilmekte ve buna karşılık voyvodalardan da sadakat ve bağlılıklarının devamı beklenmekteydi⁵².

⁴⁸ “...zât-ı şevket-simât-ı mülûkâne taht-ı me’âli-baht-ı Osmanî’ye cülûs buyurmuş oldukları beyanıyla hutbe-i şerîfenin nâm-ı nâmi-i mülûkânelerine kıraat olunması tenbihine dair şeref-vârid olan emr-i âlînin mumzâ sureti havza-i hükümet-i senâveri olan mahallere neşrolunarak...” (12 Şubat 1840/8 Z 1255, BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 5769).

⁴⁹ Ülkenin çeşitli yörelerinden gelen bu mealdeki bazı kadı îlâmları için bkz. BOA, Cevdet, Saray, nr. 580; 2666; nr. 2683; 4327.

⁵⁰ Niş eyaletine bağlı Samakov kadısının îlâmı için bkz. BOA, Cevdet, Saray, nr. 1478.

⁵¹ BOA, Cevdet, Saray, nr. 2666.

⁵² Fermanda saltanat değişikliği haber verildikten sonra “...sen ki mîr-i mûmâileyhsin vusûl-i fermân-ı celilü’l-unvan-ı pâdişâhânemde sen dahi keyfiyeti mülk-i mevrûs-i

Hükümdarların, âile üyelerinden birisinin ölümü, yeni bir çocuğun doğumu, kız yahut erkek evlâtlarının evlilikleri gibi, üzüntülü veya sevinçli âilevî durumlarından birbirlerini haberdar etmeleri usuldü. Sadaret müsteşarı Nuri Efendi, Padişahın öldüğü gün, ölüm haberini ve Sultan Abdülmecid'in Osmanlı tahtına cülûs ettiğini, Fransızca bir nota ile sefaretlere tebliğ etti. Sefaretler de aynı gün bu haberi başkentlerine geçtiler⁵³. Ayrıca Sultan Abdülmecid de, gelişmeleri birer nâme-i hümayunla hükümdarlara haber verdi⁵⁴. Gelen mektuplardan⁵⁵, Padişahın,

şâhânem olan Eflâk memleketi ahalisine ilân ve işâ'et birle bundan böyle dahi voyvodası olduğun Eflâk memleketinin sâye-i mekârim-vâye-i mülûkânemde hüsn-i himâyete ve siyânetleri ve haklarında mevzû' ve müesses olan nizâmâtın icrâ ve ifâsı hususlarına bilcümle boyârân-ı memleket ile bi'l-ittifak ibrâz-ı sa'y ü gayret..." edileceği belirtilir. Ferman şu istekle sona erer: "...keyfiyet ma'lûm-i sadakat-melzûmun oldukta ber-minvâl-i muharrer amel ve hareketle ifâ-yı lâzime-i sadakat ve ubûdiyyete dikkat ve cümle tarafından devam-ı ömr ü devlet ve kıvâm-ı fer ü şevket-i mülûkânem ed'iyye-i hayriyesine iştigal ve muvâzebet olunmak bâbında. Fî Evâhir-i R sene 55". Bu fermanın bir sureti de Boğdan voyvodasına gönderildi (BOA, Cevdet, Saray, nr. 2699).

⁵³ PRO, FO, 78/356, s. 193-194.

⁵⁴ Avusturya İmparatoruna gönderilen mektubun tercümesi için bkz. A. Terzioğlu, *Aynı mak.*, s. 40.

⁵⁵ Değişik ülkelerin hükümdarlarından gelen mektuplar için bkz. BOA, Hariciye. Mütenevvi (HR. MTV), 744/6; 745/12; 746/19; 746/20; 746/21; 746/23; 746/24; 748/85; 749/57; 751/54.

Bu mektupların içeriğini göstermesi açısından İsveç kralından gelen mektubun bir suretini burada vermek yararlı olacaktır: "Şevketlü, kudretlü, azametlü Sultan Abdülmecid Han ibnu's-Sultan Mahmud Han ibnu's-Sultan Abdülhamid Han hazretlerinin savb-ı şeref-edeb-i mülûkânelerine tebliğ-i selâm-ı muhâdenet-irtisâm olunarak şu vechile ifade-i hale ibtidar olunur ki, bu def'a cânib-i me'âli-menâkıb-ı şâhânelerinden şeref-vurûd eden nâme-i meveddet-allâmeleriyle vâlid-i mâcid-i kesîrül-mehâmidleri Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretlerinin müddet-i ömr-i nâzeninleri karîn-i intihâ ve âzim-i dâr-ı beka olduğu ve zât-ı şevket-simât-ı şehriyâriyelerinin bi'l-irs ve'l-istihkak taht-ı âli-baht-ı Osmanîye cülûs-i meymenet-me'nûs-i hümayûnlarının şeref-vukuu taraf-ı dostânemize ihbar buyurulmuş olmağla Devlet-i Aliyye-i Osmanîye'ye derkâr olan hub u muvâlâtımız iktizasınca zât-ı ubbeh-t-simât-ı mülûkâne ve hânedân-ı me'âli-unvan-ı şâhânelerine aid her bir hususattan hissedar olduğumuza mebni bu vechile peder-i me'âli-eserlerinden mufârakatları taraf-ı hulûsverîye dahi bâis-i endûh ve elem olmuştur. Ve bi'l-irs ve'l-istihkak cülûs-i hümayûn-i saadet-makrûnlarıyla evrenk-i Osmanî pür-zîb ü ziyet ve Saltanat-ı Seniyye-i ebed-müddet zât-ı şevket-simât-ı şehriyârileriyle mükteseb-i şeref ve saadet olduğunu kalben tebrik ve tehniyet ederiz. Saltanat-ı Seniyye ile

bazı hükümdarlara iki devlet arasında daha önce yapılmış olan anlaşmaların eskiden olduğu gibi yürürlükte kalacağını belirttiği anlaşılıyor. Nitekim Felemenk (Hollanda) kralının gönderdiği taziye mektubunda geçen “beyne'd-devleteyn şîrâze-bend-i hubb u müvâlât olan uhûd ve şurûtun fîmâba'd kemâkân hîfz ü vikayesine dikkat-i şâhâneleri mebzûl ve sezâvâr buyurulacağı iş'ârâtına ittîlâ'-ı dâileri hâsıl olarak” şeklindeki ifade bunu doğrulamaktadır⁵⁶. Yabancı hükümdarların gönderdiği mektuplarda, Sultan II. Mahmud'un ölümünden duyulan üzüntü ifade edildikten sonra, bu iktidar değişikliğinin iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemeyeceğine atıfta bulunulur. İç yazışmaların aksine, bu mektuplarda sultanın ölümünden duyulan üzüntüye daha açık bir vurgu vardır⁵⁷.

---

devletimiz miyânında e'âsır-ı kesîreden beri mün'akid olan revâbıt-ı dostî ve musâfâtın devam ve istimrârına tarafımızdan sarf-ı makderet olunacağı derkâr ve işbu ittihad-ı devleteyn menâfi' ve emniyet-i mütekabilelerine munzam olacağı nezd-i dostânemizde mâlûm ve bedîdârdır. Ve Saltanat-ı Seniyyelerinin dâima karîn-i saadet ve zafer olması eltâf-ı ilâhiyyeden mes'ûl ve müsted'âmız olduğu misillü dâima hîfz-ı samedânîde bulunmaları duası dahi bi-hulûsi'l-bâl edâ kılınmaktadır” (BOA, HR. MTV., 749/23).

⁵⁶ 19 Temmuz 1839, BOA, HR. MTV., 746/20. Yine aynı husustaki bir başka örnek de İspanya kraliçesinin annesi ve vasisinin yazdığı mektuptan verilebilir: “...zât-ı şâhâneleriyle olan hüsn-i vîfâk ve muhabbet ve ittîfâkın indimizde ve kerîme-i fâhîmem ve teb'ası indlerinde olan kadrına delâil-i kat'îyye ibrazı ziyadesiyle arzu-gerdemiz olduğuna ve Saltanat-ı Seniyye ile İspanya Devleti miyânesinde teyem-münen mevcut olan münâsebât-ı dostî ve musâfâtın ân-be-ân te'kîdini müstelzim olacak hususatta izhâr-ı kusur olunmayacağından dolayı cenâb-ı muallâ-elkab-ı şâhânelerini te'min ederiz. Her halde muâhede-i mün'akideye dikkat olunacağı...” (BOA, HR. MTV., 748/85).

Bu konudaki örnekler daha da çoğaltılabilir. İsveç kralının gönderdiği mektuptaki benzer ifadeler için BOA, HR. MTV., 749/23, Rusya imparatorunun mektubu için BOA, HR. MTV., 749/57 ve Prusya kralının mektubu için BOA, HR. MTV., 751/54'e bakılabilir.

⁵⁷ Felemenk kralı mektubunda bu olaydan duyduğu üzüntü ve kederin ancak Sultan Abdülmecid'inki ile mukayese edilebileceğini belirtir: “...işbu haber-i dehşet-eser... ıztırab ve helecan-ı derûnumuzu müeddi olmuş... hususiyle bu muhlislerine ârız olan hüzn ve kederin derecesi ancak zât-ı şâhânelerine bu bâbda târı olan gam ve elemin mikdarına mukayese-i şâhânelerin buyurulacağı...(BOA, HR. MTV., 746/20). Yine İspanya kraliçesinin annesi ve vasisinin yazdığı mektupta da benzer ifadeler vardır: “...vâlid-i mâcid-i câmi'ül-mehâmidleri Sultan Mahmud Han hazretlerinin vefatları pek aşırı mûcib-i teessüf olmuş ise de zât-ı ma'delet-simât-ı

Devletin içte ve dışta çok büyük sorun ve gailelerle karşı karşıya bulunduğu bir dönemde padişahlık yapan II. Mahmud, gerçekten çileli ve meşakkatli bir saltanat sürdü. Doğumu, cülûsu ve ölümü Temmuz ayına tesadüf etti⁵⁸. Vakanüvis Lütfi Efendinin gayet güzel ve vezir bir şekilde ifade ettiği gibi, “otuz iki sene müddet-i saltanatlarında otuz saat ârâm ve huzur-ı tâm ile imrâr-ı leyâl ve eyyâm eylemedi”⁵⁹. Gerçekten de, insan kudretinin çok üzerinde bir yoğunluğa sahip olan dönemin olayları, devlet işleri ve siyasî gaileleri arasında zaman zaman bunalıp isyan etme noktasına vardı. Nitekim 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı esnasında sulha karar vermek için bir meşveret meclisinin toplanması gerektiği kendisine ifade edildiğinde, büyük bir üzüntü ile vermiş olduğu cevap, yaşadığı ruh hali hakkında bize önemli ipuçları ve açıklamalar sağlar: “Benim muradım şe’âir-i diniyyeyi il’âdır. Başka garazım yoktur. Gail-e-i saltanattan usandım. Varın Dâr-ı Fetvâ’da meşveret edin”⁶⁰. Yukarıda dönemi hakkında yapılan değerlendirmelerle bu son sözleri birleştirildiğinde, hastalığının ve ölümünün en önemli nedeni olan içki iptilâsının keyiften değil, sıkıntıdan olduğu anlaşılır. Bu kadar büyük sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Padişah kahrından kendisini içkiye verir. Ancak, içki iptilâsı hiçbir zaman Millingen, Cadalvene ve E. Barrault'un iddia ettikleri gibi şuur ve idrak kaybetme derecesine varmadı. Hekimbaşı Abdullah Molla'nın raporu ile Mac Carthy ve Kara Todori'nin risalesi bunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Son sözü şâir ve sanatkâr olan Sultan II. Mahmud'a bırakalım. Aşağıdaki dizeleri iç dünyasına ve yaşadığı sıkıntılara ışık tutacak mahiyettedir:

“Söylesem derd-i derûnum bana cânân ağlar,
Râzımı eylese gûş, bülbül-i handân ağlar,
Bâğ-ı cennette olan hûri vü gılmân ağlar,

şehriyâriyelerinin taht-ı âlî-baht-ı hümayûnlarına cülûs-i meymenet-menûslarının şeref-vukuundan husûle gelen mesrûriyet ol-bâbda ârız olan mahzûniyet-i kalbiyyemizin hayli indifâ'ını müstevcib olmuştur...” (BOA, HR. MTV., 748/85).

⁵⁸ Lütfi, *Tarih*, VI, 38.

⁵⁹ *Tarih*, VI, 33.

⁶⁰ Lütfi, *Tarih*, İstanbul 1291, II, 85.

Rûz u Őeb dîdelerim derdin ile kan ağlar,
Vâkıf olan benim esrârıma her ân ağlar”⁶¹.

---

⁶¹ İskender Pala, “Karmakarışık Bir Ömür”, *Zaman*, 28 Haziran 1998, s. 4.

EK I

HEKİMBAŞI ABDÜLHAK MOLLA'NIN II. MAHMUD'UN
HASTALIĞINA DAİR TAMAMLANMAMIŞ RAPORU

“Hayli müddet iş ü işret ile me'lûf olup sui'l-kınye gibi hâzim-i hazm ? ve aralık aralık kay dahi vaki olmuş iken ketm ederek takarrür etmiş ve kay vaki olup nûş olunan ervâh mideden çıkarıldığı an yine ruh ve badehu hamr ile mide imlâ olunup yine kay gelirse minvâl-i mezkûr üzere yine nûş olunarak hazm zaif olup ri'ede dahi hafifçe bir iltihap ile sual olmuş idi. Bu kalîlül-bezâ'a hekimbaşılıktan azlolunup nâ-halef birisi hekimbaşı olmuş ise de mizaç-ı şâhâ-neye asla müdahale etmeyip resmî hekimbaşı olmuş ve iki yüz elli dört senesi Şevval-i şerîfnde yine iltihab-ı ri'e ile bir öksürük vaki olup ziyade iz'âç ve işret olundukça öksürük dahi müştedd olup çâr ü nâ-çâr işret külliyyen terk olunmuş ve yirmisine kadar ilâç olunmayıp ketm olunmuş ise de bazıları “süt içmek nâfi'dir” deyu ta'rif etmeleriyle birkaç gün ham süt isti'mal olunup çend gün sonra süt tezyîd olunup basura dokunmuş olmağla amel verip on gün kadar amel müştedd olarak kan dahi gelmiş ise de ketm olunup Saray-ı Hümayûna memur Edirneli Kostantin celb ve muâleceye şurû' olunmuş sütü kat' edip birkaç gün muâlece olunarak öksürüğe hiffet gelmiş on gün kadar perhiz olunup iştiâ külliyyen sâkıt olmağla arak nûş olmayarak işrete mübâşeret olunmuş yine evvelki usul üzere muâmele olunarak ilâçtan kesilip iştiâ munkati' olarak işrete devam olunmuş, sütün olan ishal mümtedd olup küllî za'af gelmiş ve derecesiz iştiâ kat' olup lisana pas ve öksürük dahi irîn ile beraber olup ri'ede yara olmak ihtimali ispat olmuş, bu hal ile Zilhicceden sonra yine işret kat' olunup za'af ziyade olmakta olarak Muharrem ve Safer geçip Rebiülevvelde⁶² hekimbaşı olmak nasip oldu. Efendimizi gördüğümde ziyade hüçâl gelip dilinde ziyade pas ve iştiâ kat' olunmuş ve karnında hararet ve karaciğerde salâbet ve veca' ve midede veca' ve hummâ-yı dikiyye ile ? hafifçe sıtma ve öksürük ve balgam ile beraber kış var idi. Demli basur dahi olduğu sonradan keşfolunmayıp mektûm imiş. Midede olan ufûnet-i redîe def' olunmak için keten tohumu lu'âbı verilip onuncu günü sekiz dirhem bâde ale's-sabah ve on iki dirhem bâde öylede on sekiz dirhem bâde ahşamda verilip midenin zaafi bununla def' olup oldukça iştiâ gelmiş idi. Ancak tabip olacak hâin bâdenin kesreti olur da yine evvelki gibi olup deyü men' etmişler. Muhalefet edemeyip gizlice “Hekimbaşı efendi bak ne diyor” diye etrafa işâ'a edip bâdeden istikrâh ettim. “İçemem” buyurdular, gerçek

⁶² Abdülhak Molla, 15 Mayıs 1839 (1 Rebiülevvel 1255) tarihinden itibaren 15.000 kuruş maaşla Ahmed Efendinin yerine hekimbaşılığa getirildi (5 Haziran 1839/22 Rebiülevvel 1255, BOA, Cevdet, Saray, nr. 1444).

zanneyledim. Her ne hal ise birkaç gün içilip mide yoluna girmiş olmağla tabip “işte ufûnet gitti, hemen perhiz olmak lâzımdır” deyip birkaç gün bu hal üzere gidip çubuk içmek niyet olunmağla Çamlıca'ya nakle karar verildi idi. Nakl-i hümâyûn olup mizâc-ı şâhâne oldukça yolunda iken Kapudan Paşanın hareket edeceği musammem ve zâiçesi dahi yapılmış olmağla hava be-gayet bozuk ve yağmurlu ve bayağı kış havası gibi iken sefineye gitmeğe niyet ettiler. Her ne hal ise men' olunup gemi vakt-i muhtarda hareket edip ol-gün Sâliha Sultan hazretleri dahi nâ-mizâc olmağla beni istifsâr-ı hatır için irsâl ettiler. Ben Sâliha Sultanda iken hemen mâbeyn-i hümâyûndan hareket buyurup ol-murdâr havada zevrak-süvâr olarak teşrif etmişler. Ben dahi Sâliha Sultandan hareket ve Nâfiz Paşa hazretlerini ziyarete gidip Münecimbaşı efendiyi Nâfiz Paşada bulup “gemi hareket etti, ancak ba'de'l-hareke efendimiz teşrif etti” dedi. Her ne kadar münasip değil ise de ne çare teşrif olunmuş, “Allah hayırlı eyleye” dedim. Hemen kahve içerken Mahmudiye'den bir başka çifte kayık ile bir hademe gelip “Mahmudiye'den talep buyurdular” deyü Nâfiz Paşadan hareket edip sefineye gittim idi. gördüm ki hava fena teşrif etmişler, ne çare hayrola deyip hayret el verdi. Sefineden saat onda hareket olunup yağmur yağarak teşrif ettiler. Ama nezle yeniden nüskedip öksürük ziyade ve hararet gelip bayağı hasta oldular idi. Ol-gece müstedd olup hararet ve lisanda pas, adem-i iştiâ ve öksürük ve balgam yerine yine irin gelip dem-i basur dahi ziyade olup yeniden evvelki zaafın üzerine bir kat daha ziyade oldu. Bir iki gün sabrolunup hamama girdiler. Ertesi gün bu hal ile bend-i cedîde teşrif olunup yolda iki defa bayılıp bir kere dahi bendde bayıldı. Ne hal ise avdet olunup bin belâ ile Çırağan'a teşrif ve ondan sahil-saraya gelindi. İllet bir kat daha müstedd olup artık yatmağa başladılar. Ertesi gün Hüsrev Paşa hazretlerinin câmiine gitmek niyet olunup gitmek bir vechile câiz olmadığından bin belâ ile Kuleli Câmiine, ondan dahi bir hareket ile Çamlıca'ya teşrif ettiler. Zira ertesi günü Tersane'de gemi nüzûl olacak imiş. Ona dahi teşrif ederek ertesi Çamlıca'ya çıkacak idi. Bir hareket-i Cuma ile Çamlıca'ya teşrif olunup illet dahi ziyade olmağla bir çare bulunmaz derecede iken ertesi Cum'a günü câmie gidilip hemen ye's-i tam geldi. Câmiden teşrif olunup bir gün kadar sabrolunup döşekten çıkmadılar. Ertesi Cuma günü be-gayet ağırlaşıp hemen hâlet-i nez' derecesine girip Cumayı kılmağa takat kalmayıp Çamlıca'da köşkün havlısına minber ve mihrab vaz' olunup namazı edâ edemediler. Hemen melek hükmüne girip boğazından su dahi nüfûz etmeyip”⁶³.

⁶³ Hekimbaşının, Mizac-ı Veli-ni'met Mahmud Han Efendimiz başlıklı eksik raporu burada bitmektedir. Raporun başına muhtemelen Ali Fuad Türkgeldi tarafından Sultan Mahmud'un Zuhur ve İştîdâd-ı Marazına Dair Hekimbaşı Abdülhak Efendinin Hatt-ı Destiyle Muharrer Nâ-tamam Makaledir açıklaması konmuştur. Bu

---

çok ilginç ve önemli vesika, BOA, Ali Fuad Türkgeldi Evrakı 9/26 numarada kayıtlıdır.

EK II

Sultan II. Mahmud'un Ölümü ve Cenaze Töreni ile Sultan Abdülmecid'in Cülûs Merasimi Hakkındaki Teşrifat Kaydı

Câlis-i evrenk-i şehinşâhî ve bâlâ-nişîn-i saltanat-ı Osmanî Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretleri birkaç mahdan beri nâ-mizaç olarak huzzak-ı etibbânın müdâvât ve tedâbiri kâr-ger-i tesir olmayarak bi-takdîru'l-lahi Teâlâ işbu iki yüz elli beş senesi mâh-ı Rebiü's-sânînin on dokuzuncu isneyn günü seherî saat on iki sularında Bulgurlu civarında vaki Sarıkaya nam mahalde kâin kasr-ı şâhânelerinde âzim-i huld-i berrîn olmuş olmağla sezâvâr-ı dîhîm-i devlet ve şâyeste-i erîke-i saltanat şehzâde-i kebîr-i civan-baht şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü Abdülmecid Efendimiz hazretleri der-ân Topkapı Saray-ı Hümâyûnunu teşrif buyurarak keyfiyet-i hal Bâbîâlî'ye ihbar ve cümlelerin mâ-lûmu olmak ve hemen saray-ı hümâyûnda bulunmak üzere çavuşan ve saire ile ilân olunarak vurudlarında Kubbe-i Hümâyûn ve Eski Divanhânedede ictima ve Bâbü's-saâdetü'l-aliyye pişgâhına taht-ı hümâyûn-ı şâhâne Hazine-i Hümâyûn kethüdası ağa ve hazine hademeleri ve zülüflü teberdârân marifetleriyle nasb ve tehyie kılınarak müşârünileyh efendimiz hazretleri bi'l-ihbâr kurenâ-yı şâhâneleriyle Arz Odasından teşrif ve bilcümle vüzerâ-yı izâm ve ulemâ-yı a'lâm ve rical-i Devlet-i Aliyye ve umerâ-yı asâkir-i şâhâne id-i şerîf resimleri misillü safbeste-i cây-ı müsül oldukları halde taht-ı âli-baht-ı hümâyûna iclâs ve alkış olunarak ibtida semahatlü Nakîbü'l-eşraf efendi dâmen-i mülûkâneyi leb-i ta'zîm ile takbîl ve tilsim ve bey'at eyleyerek resm-i duâyı icra ve badehu Başvekil bulunan devletlü, fahametlü el-Hac Mehmed Emin Rauf Paşa ve mesned-nişîn-i iftâ Mekki Efendi-zâde devletlü, semahatlü Mustafa Âsım Efendi hazeratı ve vüzerâ-yı izâm ve sudûr ve mevâli-i fihâm ve müderrisîn-i be-nâm ve umerâ-yı asâkir-i nusret-encâm ve ricâl-i Devlet-i Aliyye-i ebed-kıyam âdi elbise ile başka başka kadem ve dâmen ve astîn pûs ederek bey'at emri resîde-i hüsn-i tetmîm olmuş ve sâbıkları gibi İstanbul rütbesinin nihayetine kadar bir defa resm-i kıyam îfa buyurulmuş ve zât-ı melekîyyü's-sıfat-ı şehinşâhî efendimiz Arz Odasına teşrif buyurarak oradan doğru Hırka-i Şerîf-i Saâdet-redîf Odasına teşriflerinde kurenâ-yı saltanat ve hademe-i saray-ı hümâyûn cümleten pûşide pûsiyle bey'at eyleyerek Sarık Odasını teşrif buyurulmuş⁶⁴ ve hüdâvendigâr-ı sâbıkın cesed-i pür-enverleri kasr-ı mezkûrden sâbık muâvin-i vekâlet-penâhî Mustafa Kânî Beyefendi delâletiyle Kavak İskelesinden saray-ı hümâyûna naklolunarak Hırka-i Şerîfe Şadırvanı sofasında Ayasofya Şeyhi el-Hac Yusuf Efendi ve

⁶⁴ “İşbu zevât-ı kirâm hazeratı cümlesi âdi kıyafetli bulunmuşlardır” kaydı düşülmüştür.

Sultanahmed Şeyhi el-Hac Murad Efendi ve Süleymaniye hatîbi efendi ve İmam-ı Evvel-i Şehriyârî efendi marifetleriyle gasl ve techiz ve tekfinden sonra tezkiye olunarak Bâbü's-saâdetü'l-aliyye pîşgâhında vaz olunan musallaya getirilerek İmam-ı Evvel-i Şehriyârî faziletlü Nuri Efendi imametiyle salât-ı şerîfi ba'de'l-edâ bilcümle huzzar alâ-merâtibihim pîşrev olarak ve müezzinân-ı şehriyârî tekbir ve tehlîl eyleyerek ve hazine hademeleri buhurdan keşîde ve hulefâ cenazede hazine kethüdası ağa ecnâs şârile⁶⁵ na'ş-ı rahmet-nakş ber-bâlâ-yı dest-i tevkîr Divanyolunda vaki cennet-mekân-ı müşârünileyhin hemşire-i mükerremeleri Esmâ Sultan-ı aliyyetü's-şân hazretlerinin bundan akdem muhterik olan sarayları arsasında türbe-i şerîfeleri inşa olunacak mahalde tedfin ve olvehile matmûre-i hâk-i iliyî'n kılınmış olmağın her halde cenâb-ı rabbü'l-âlemîn mübârek rûh-i pür-fütûh-ı âlîlerin rahman-ı rahmâniyyesine karîn ve şehriyâr-ı lâhık-ı müşârünileyh efendimizi dahi taht-ı âlî-baht-ı cihândârîlerinde kemal-i ten-dürüsti ve âfiyet ile ebed-rehîn ve bilcümle bedhâhların hâvyâ-i hızlâna ser-nigün buyursun, âmin. Bi-hürmetihi hazret-i fahrü'l-mürselîn⁶⁶.

---

⁶⁵ “Yalnız altundur, 10.000 dirhem” kaydı düşülmüştür.

⁶⁶ BOA, BEO, *Sadaret Def.*, nr. 365, s. 91.